

הרב ינון בר כוכבא

"שיעור כזית" האם כחצי ביצה או שליש או שמא כעשירית ביצה

הקדמה קצרה - מטרת המאמר

במאמר זה תתבארנה בס"ד בקיצור נמרץ חמש טענות (והוא קיצור מחיבורי "זית רענן" מאמר א) מהש"ס מהפוסקים ומהמציאות, שמעיקר הדין לדעת רוב הראשונים והרמב"ם (עירובין פ"א ה"ט) והשולחן ערוך שפסק כמותו (בס"י שסח ס"ג ובס"י תט ס"ז), שיעור כזית הוא כגודל זית בינוני שבימינו (שהוא כ 5-7 סמ"ק). ונראה להלכה (גם לדעת השו"ע) שמי שאכל שיעור זה ולא יכול לאכול יותר, או לא רוצה לאכול יותר, אין לומר בו "ספק ברכות להקל" וצריך לברך ברכה אחרונה. וכל מה שכתב בשו"ע בהלכות פסח (סי' תפו) שיש אומרים שכזית הוא כחצי ביצה, כוונתו רק להודיע שטוב לחוש בעלמא לכתחילה לדעה זו (כלשונו של הרב זרע אמת שהבאנו בפנים) דהיינו למי שיכול לכתחילה לאכול כן, טוב יעשה אם יאכל מצה כחצי ביצה. ומי שלא יכול, אזי שיעור כזית הוא כפי הזית הבינוני שהוא מכיר, גם לעניין ברכה.

וטרם שיסקלנוי הקוראים במאמר פיהם בביטול נמרץ, לאמר "האחד בא לגור וישפוט שפוט" "ואין אחר המנהג כלום" והיאך אינו ירא מאיסור החמור של ברכה לבטלה, בפרט כשהמנהג פשוט להיפך, וכ"ש כאן שהוא נגד מרן בס"י תפו ונגד הבנת כל האחרונים וכו', וא"כ למה נבטל זמנינו לריק לקרוא דבריו שאין להם שחר, רק כדי למצוא היכן טעה זה בדמיונו וכו'. אע"ן ואומר כי גם אני הקטן כששמעתי דברים אלו כמה פעמים שיש האומרים כן, השבתי בתמיהה רבתי, ולא ראיתי שום עניין להתחיל לברר ולבדוק אם יש בהם ממש. אבל לאחר שהתחלתי לברר את הדברים משורשם עם כל דברי הש"ס והפוסקים עד אחרוני האחרונים ממש, כשלשה חודשים רצופים לילה ויום, ראיתי כי הדברים פשוטים וברורים, ורק חוסר ידיעה שנו כאן. ועל זה אמרו "תורה מונחת בקרן זוית וכל הרוצה ליטול יבוא ויטול" כי לא אמרתי קבלו דעתי*.

"כזית" הוא שיעור עצמאי שאינו תלוי בשיעור הביצה כלל, ובירור מי הוא היום

הזית הבינוני האגורי ומה גודלו היום

הנה, שיעור כזית הוא הלכה למשה מסיני, כמבואר בעירובין (ד.) וביומא (פ.). שאמר הי"ת למשה בסיני "ארץ זית שמן" ארץ שרוב שיעוריה כזיתים (ברכות מא: עירובין ד.).

(* ומי שרוצה חומר בנושא באורך עם כל המקורות ולשונות הפוסקים ומשא ומתן על כל פרט, יצור עימי קשר בטל' 0548478834 או במייל YBC8834@GMAIL.COM ואשלח לו בעזרת ה'. כי כאן באו הדברים בקיצור גדול.

ונתבאר בגמ' ברכות (לח סוף ע"ב) ששיעור זית הוא כפשוטו "כגודל זית בינוני" ור' יוחנן אכל "זית מליח אחד" ובירך עליו ברכה אחרונה. והביאו ע"ז את המשנה בכלים (פ"ז משנה ח) כזית שאמרו "לא קטן ולא גדול אלא בינוני" וזהו "אגורי". ולא אגורי שמו אלא סמרוסי שמו ולמה נקרא שמו אגורי - ששמנו אגור בתוכו, ע"כ.^א וכן מבואר גם בתוספתא בנזיר (פ"ד ה"א) שהנזיר מטיל זית אגורי לתוך כוס יין מלא על גדותיו, ושופע, וידע עפ"ז אם שתה שיעור יין כזית.

וכבר כתבו הגאונים (זכרון לראשונים בהוצאת הרכבי ס' רסח. ונקרא בקיצור "תשובות הגאונים הרכבי") ששיעור כזית וכגורגרת הוא כפשוטו, כגודל הפירות הללו המצויים. וז"ל התשובה: ושאלתם, כמה שיעור גורגרת הגסה וגורגרת בינונית וכן זית גדול וזית קטן וזית בינוני. הרי אילו שיעורין ואיך יהי שיעור לשיעור. ואם תאמר במשקל, לא פירשו רבותינו משקל ולא דיקדק הקדוש ברוך הוא עמנו במשקל. וכל אחד ואחד בעשותו לפי דעתו הרי יצא ידי חובתו. ואין צריך ללמוד שיעור מאחר, עכ"ל.

וא"כ מהיכן יצא הדבר הידוע ומפורסם בין כלל הת"ח קטנים כגדולים, שתמיד מחשבים את שיעור הזית ביחס לשיעור הביצה? וכל הנידון שדנים הוא: האם כזית חצי ביצה או שליש ביצה, וכמה היא הביצה וכו'. ודומה הדבר בעיניהם כאילו כשאמר הי"ת למשה בסניי שיש לשער כמו גודל פרי ה-"זית", לא הודיע לו כמה שיעורו, אלא הודיעו רק כמה הוא שיעור הביצה, ושוב חזר ואמר לו "שכזית הוא כחצי או שליש ביצה". והרי פשוט שאין הדבר כן, וכנ"ל דזית כפשוטו וכמדורשו "זית בינוני שגדל על העץ בגינה". וא"כ למה התרגלו לחשב את הזית כלפי הביצה?

(א). הנה, ארבעה סימנים נתנו לנו חז"ל כדי שנדע מיהו הזית שיש לשער בו: (א) בינוני, במשנה כלים (יז, ח). (ב) שמו האמיתי הוא "סמרוסי", כמבואר בגמ' ברכות (לט. ג) מכונה בשם "זית אגורי" על שם ששמנו אגור בתוכו. ופי' הירושלמי ביכורים (פ"א ה"ג) שכל הזיתים שיורדים עליהם גשמים מאבדים את שמנם ואילו הזית הזה לא מאבד את שמנו. (ד) הוא הזית שמן המובחר ורק ממנו מביאים ביכורים. ע"י במשנה מסכת ביכורים (פ"א מ"ג) ע"פ המפרשים שם בשם הירושלמי.

והנה, ע"פ נתוני משרד החקלאות בארץ ובעולם יודעים אנו בבירור שכל הסימנים הנ"ל מתאימים בדיוק לזית מזן הסורי שמצוי מאוד בארץ ישראל מאז ומעולם. (א) הוא באמת הזית הבינוני מכלל הזנים. "בשדה בעל", בלי השקיית אדם, גודלו 3-5 סמ"ק ובשדה השלחין, המטופלת בהשקיה, מגיע גודלו עד ל 7.5 סמ"ק. אם נתייחס רק לזנים הגדלים בארץ ישראל אזי הבינוני יהיה 5 סמ"ק, שהוא גם הבינוני בון הסורי עצמו. ואם נתייחס לזיתים שבכל העולם יהיה הבינוני 7 סמ"ק. (ב) שמו בחז"ל "סמרוסי" או בירושלמי "אורוסי" דומה מאוד לשמו היום "סורי". (ג) הסימן המובהק שנתן לנו הירושלמי תואם במדויק רק לזית הסורי. כי כל הזנים האחרים צריכים למסוק אותם בזמן מסוים כדי להוציא מהם שמן, ואם משהים אותם על העץ הם מאבדים את שמנם, כי השמן נהפך להיות בשר הפרי, אבל הזן הסורי חביב על מייצרי השמן כי הוא "לא מאבד את שמנו" ומתי שנוח להם לעסוק במסיק עוסקים בו. (ד) הזית הסורי מכיל את כמות השמן הגדולה ביותר משאר הזנים האחרים, ויש בו 40% שמן מבשר הפרי, משא"כ בזני השמן האחרים, שיש בהם לכל היותר 33% שמן. וא"כ הוא הזית שנשתבחה בו א"י וקראתו "ארץ זית שמן".

רק זאת אעיר, שלא יחשוב הקורא שכוונתי היא שאי אפשר למצוא זית גדול יותר מ 15 סמ"ק. דזה אינו, דבוודאי לפעמים אפשר למצוא פתאום זיתים גדולים גם כ 20 סמ"ק, וכאשר העידו לי כמה אנשים שראו זיתים משונים וגדולים מאוד. אבל פשיטא שאין לנו להתחשב בזה כלל, שהרי בכל הפירות יש לפעמים תופעות יוצאי דופן, וכמו שהיה כבר מעולם בימי המרגלים ובזמן שמעון בן שטח וכדו' (עי' בזה לקמן הערה ו' באורך). ואעפ"כ לא יתכן שמתחשבים בזה לחשב את הבינוני לפי הפירות הגדולים הללו. אלא שהדבר ברור שאנו מתחשבים במה שגדל "בדרך כלל על פי רוב" ולא בתופעות יוצאות דופן, וזה פשוט.

התשובה היא: שבאמת הכל נובע רק מדברי התוס' שהביאם בשו"ע הל' פסח סי' תפו בלשון יש אומרים: ששיעור כזית כחצי ביצה. ומהיכן יצא לתוס' שיעור גדול כזה? הנה, מתבאר בדבריהם שזה יצא מכח ראייה אחת מהגמ', שיש סתירה בין הסוגיא בכריתות לסוגיא ביומא. בכריתות (יד.) אמרו אין בית הבליעה מחזיק יותר מב' זיתים, ואילו ביומא (פ:) אמרו שאין בית הבליעה מחזיק יותר מביצה. ומזה הסיקו שגודל הזית בזמן חז"ל היה כחצי ביצה. וראוי לדעת שחז"ל "מהראיה האחת והיחידה" שהביאו התוס' לכך, לא מצאנו עדיין בשום ראשון או אחרון שהביא עוד שום ראייה לכך מחז"ל שהזית פעם היה גדול.

האם תוס' ראו זיתים, והאם היתה להם מסורת בשיעור כזית

עוד חשוב לדעת, שהתוס' לא כתבו דבריהם על פי מסורת דור דור שהיתה בידם שכזית הוא חצי ביצה. שהרי המחדש של הראיה הנ"ל מהגמ' שהזית היה כחצי ביצה הוא ר"ת, והוא עצמו (בתוס' יומא פ:) במסקנה דוחה את קושייתו וסובר שזית קטן משליש ביצה, כמו שיבואר לקמן. וכן תראה בראבי"ה, שאע"פ שהביא (פסחים סי' תקכה) את הראיה של תוס' לומר שכזית הוא חצי ביצה, מ"מ כתב (ברכות סימן קז) שאין אנו בקיאים כמה הוא שיעור כזית, עיי"ש. הרי לנו שבוודאי לא על פי מסורת וקבלה אמרו כן.

ועוד תדע שהתוס' לא ידעו במציאות שהזית קטן בזמנם, כי כנראה לא ראו זיתים כלל, וכ"ש שלא ראו זיתים של ארץ ישראל. והדבר מוכח הן מתוס' בכמה מקומות והן מעדיות הראשונים. דהנה התוס' בעירובין (יח: ד"ה מרורין) ובפסחים (לו. ד"ה מה) כתבו שפרי הזית מתוק הוא ורק העץ שלו מר. וגם זה כתבו מחמת דיוק בלשון הפסוק ולא מהמציאות. ואם היו רואים וטועמים זיתים, היו יודעים שהוא עצמו מר. וכן בתוס' מנחות (פג:) כתבו לבאר בגמ' שמוסקים את הזיתים ג' פעמים בשנה, והתקשו שא"כ איך חייב בפיאה, עיי"ש. וזה דבר שאינו נכון במציאות כלל, כי אדרבא בדרך כלל, בפרט בזמנם, היו מוסקים רק פעם אחת בשנתיים, היות וטבע הזית שהוא "עץ סירוגין" שבשנה אחת מוציא הרבה זיתים ובשנה שאחריה מוציא מעט מאוד, כך שלא שווה לעסוק במסיק.

מלבד זה, יש לנו עדיות מפורשות בראשונים שהתוס' לא ראו זיתים. הנה היום מצאו כתב יד מתלמיד מהר"ם מרוטנבורג שכתב הגהות על המרדכי ונדפס בספר "קובץ המועדים" (הוצאת מוריה ירושלים תשס"ה פסח ח"א עמו' סה), ששם הוא מיישב את קושיית המרדכי (סוף פסחים) איך הצליח הלל לבלוע ג' זיתים בבת אחת, שכתב וז"ל: ולי הכותב אינו קשה, כי ראיתי זיתים בארץ ישראל ובירושלים, אפילו שישה אינם גדולים כביצה, עכ"ל. הרי שהבין שכל דברי התוס' הם מחמת שלא ראו זיתים, לפי שאינם גדלים בארצם ומקומם. ובאמת שיעור כזית הוא קטן מאוד.

וכן מצינו במהרי"ל (מנהגים, סדר ההגדה אות לג בהוספה שבשינויי נוסחאות בהוצאת מכון ירושלים) שאחר שכתב ששיעור כזית הוא כחצי ביצה, יש הוספה בזה הלשון: ואמרו לפניו שכתב הרב שמשון שראה זיתים בירושלים קטן מאוד. ואמר מהר"י סג"ל דאינו כן, כי הוא ראה בעיניו זית

גדולה כמעט כשיעור ביצת תרנגולת בינונית משלנו. ומסתמא הר' שמשון איירי באותן שרגילין לכובשן שהם קטנים מאוד, עכ"ל. והובא בס' שבות יצחק (דרוז, ח"ד (פסח) פכ"ג אות א עמו' רמח). הנה, למדנו מכאן כמה דברים: האחד, שלא היו זיתים מצויים שם כלל, ולכן העירו התלמידים על גודל הזיתים מחמת ר' שמשון שהיה בירושלים והעיר להם. השני, שמהרי"ל לא טען שנתקטנו הזיתים מזמן חז"ל, כמו שכתבו מהרש"ל והט"ז, אלא רק היה בטוח שזית אגורי שעושים ממנו שמן הוא גדול גם בזמנו ממש, ולכן שיער שר' שמשון, שראה זיתים קטנים, הם אינן זית אגורי, אלא אלו הנוהגים לכובשן בלבד. וא"כ האידנא שאנו יודעים את האמת שר' שמשון צודק הוא, והשערנו של מהרי"ל ששיער שהזיתים הקטנים הולכים לכבישה והגדולים לשמן, במציאות הדבר נהפוך הוא, ורק מהזיתים הקטנים עושים שמן, וא"כ גם מהרי"ל היה חוזר בו ומודה ששיעור כזית הוא כגודל זית הקטן שבארץ ישראל. עוד למדנו שבזמן מהרי"ל כבר היו הזיתים בא"י קטנים מאוד, וא"כ מסתמא כן היה בזמן הרמב"ם (שהיה כ 250 שנה לפניו) ומסתבר שכן היה מאז ומעולם.

וע"ע בס' יד יהודה (י"ד סי' מא סק"ב בקצר) שתמה מאוד על הצל"ח והרב דעת קדושים מדוע שיערו את שיעור הכזית ביחס לגודל ביצה (שלפי דעתם שהביצים נתקטנו במחצה ולכן חישבו כזית כגודל ביצה שלנו), הלא אין זכר בגמ' ליחס זה לזה, אלא רק לפי הבנת התוס' בגמ', אבל להרמב"ם אין הכרח מהגמ' כלל לייחס את הזית לביצה. והוסיף וז"ל: א"כ מוטב היה לו לחקור אצל אנשים הבאים מארץ הקדושה ומשאר מקומות אשר שכיחים שם זיתים והיה יודע היטב היאך לשער שיעור כזית, עכ"ל. הרי להדיא שבמקומם לא ראו צורת זית ובפרט לא של ארץ ישראל.

אולם, עדיין גם אם נאמר שתוס' לא ראו זיתים, מ"מ אין זה עיקר הנידון, שהרי השו"ע והפוסקים האחרונים ראו זיתים ואעפ"כ הם הביאו את התוס' ותייצו שנתקטנו הזיתים, כמש"כ מהרש"ל ודעימיה שהבאנו לעיל. וא"כ עיקר מה שיש לדון לגבי שיעור כזית הוא: האם יש הכרח מחז"ל שפעם היו הזיתים גדולים ונשתנו סדרי בראשית ונתקטן הזית פי חמש מגודלו. כי בלי הכרח גמור לכך, הרי יש לנו להעמיד את גודל הזית על חזקתו מכח "חזקה דהשתא" כמו בכל התורה. ועוד ד"יגיד עליו ריעו" מכל השיעורים שמסר לנו הרמב"ם (ביצה, גרוגרת, גרעיני שעורה ועוד), שכולם הם לפנינו היום כשיעור הרמב"ם ולא נתקטנו, כמו שיבואר להלן בס"ד, ואם נהיה מוכרחים לומר שרק הזית נתקטן, הדבר תמוה: "מה ראה הי"ת לקלל (כניכול) דוקא את פרי הזית יותר משאר המינים שניתנו לשיעורים". ולכן הנידון הוא האם יש הכרח לקבל להלכה את הראיה היחידה של תוס' או שמא יש לה דחיה בלא דוחק.

ואלו הנקודות שנדון בהם בס"ד אחת לאחת:

א. דעת הרמב"ם והשו"ע: ידוע שהרמב"ם אינו סובר כהתוס'. ומפורסם שהוא סובר שכזית הוא כשליש ביצה, וכמש"כ במשנה ברורה סי' תפו סק"א ועוד אחרונים. אולם, באמת צריך לדעת שהרמב"ם "בשום מקום" לא כתב "אפילו ברמז" כמה הוא שיעור "כזית", לא ביחס לביצה ולא במשקל מטבעות הדרהם ולא ע"פ נפח חשבון אצבעות וכדו'. אלא שהאחרונים הוכיחו כן מדברי הרמב"ם (עירובין פ"א ה"ט) שדיבר על "גרוגרות וביצים" שמדבריו יוצא שגרוגרת היא שליש ביצה, ומזה הוכיחו האחרונים שעל כורחן סובר "שזית קטן משליש ביצה", משום

שגרורת גדולה מזית כדמוכח בשבת (צא). אך לא ידעין "בכמה הזית יותר קטן מהגרוגרת" וא"כ צריך בדיקה בדעתו מהו השיעור המדויק, ובכמה הזית קטן מהגרוגרת.

ודבר זה חשוב ביותר. היות שגם השו"ע (שסח ס"ג וסי' תט ס"ז) פסק כהרמב"ם ושם לא הזכיר שיטת התוס' כלל אפילו לא בתור יש אומרים². ושם הרי צריך לברך על העירוב ואעפ"כ לא חשש לשיטתם. וא"כ הרי הוא סותר עצמו ממה שפסק בסי' תפו, בלשון "יש אומרים", כהתוס' שכזית הוא חצי ביצה. והאחרונים תירצו שמעיקר הדין הוא סובר כהרמב"ם ורק לחומרא סובר כהתוס'. וא"כ חשוב לדעת כמה הוא בדיוק השיעור כזית מעיקר הדין לשיטת השו"ע.

ב. האם ראית התוס' מהגמ' שפעם בזמנם היה הזית גדול כחצי ביצה - היא ראייה מוכרחת ומוסכמת על שאר הראשונים, או שמא אפשר לדחותה בלי דוחק ע"פ ביאור ראשונים אחרים. שהרי אם אין הכרח לכך מהגמ' שהזית פעם היה גדול, ממילא יש לנו להעמיד את הזית על חזקתו, כמו בכל התורה דאזלינן בתר חזקה דהשתא ולא לחוש שהשתנה. בפרט "שיגיד עליו ריעו" משאר המינים שמנה הרמב"ם ולא נשתנו בימינו.

ג. האם יש ראיות מה דעת שאר הגאונים והראשונים. והאם המחלוקת שקולה.

ד. האם יש ראיות אחרות מהגמ' ומחז"ל כמה היה גדול הזית בזמנם.

ה. גם אם נחליט שראיית התוס' אינה נדחית, והזית בזמן חז"ל היה גדול והיום נתקטן, עדיין חקרו רבים מהאחרונים לגבי כמה שיעורים שהם "הלכה למשה מסיני" האם כוונת ההלכה לשער כמו הגודל שהיה בשעת מתן תורה. או שמא כוונת ההלכה היא שיש לשער כמו הגודל הבינוני שמצוי בכל דור ודור, ולא נתנה תורה למלאכי השרת לחקור ולדרוש מה היה לפני אלפי שנה בשעת מתן תורה.

ו. כסניף בעלמא לחיזוק: מה אומרים חוקרי הטבע, האם ישנם ממצאים ארכיאולוגיים לגבי גודל הזית בזמן חז"ל?

ועתה נעבור בס"ד על כל נקודה מהנ"ל ונראה להיכן הדין והדעת נוטה בס"ד:

א.

שיעור כזית לדעת הרמב"ם

כאמור לעיל, הרמב"ם לא כתב בשום מקום כמה הוא שיעור כזית. אלא רק כתב (עירובין פ"א ה"ט) שח"י גרוגרות של שיעור עירוב הם ו' ביצים ויוצא שביצה היא ג' גרוגרות, וכיון שאנו יודעים שגרוגרת גדולה מזית (ע"פ הגמ' שבת צא.), ע"כ שזית קטן משליש ביצה. והשו"ע פסק כדבריו בהל' עירובין (שסח ס"ג וסי' תט ס"ז) ואת שיטת התוס' לא הביא כלל, כי לשיטתם צריך להניח שיעור עירוב יותר מט' ביצים. ומה שהביא בשו"ע (רק בסי' שסח) בשם י"א ששיעור עירוב

(ב). מה שכתב בשו"ע שסח ס"ג שי"א ששיעור עירוב ח' ביצים, אינו שיטת התוס' כלל, כי לשיטתם הוא יותר מט' ביצים כמו שנבאר לקמן. ונמצא שהשו"ע בהל' עירובין לא התחשב כלל בשיטת התוס'.

הוא ח' ביצים, אין זו שיטת התוס' אלא שיטת רש"י^א. ונמצא שלא חשש לשיטתם כלל, אע"פ שיש ברכה על העירוב, ולשיטת התוס' ברכתו לבטלה כי לא הניח שיעור מספיק.

אך בכמה גרוגרת גדולה מזית? זאת לא נדע מדברי הרמב"ם ואין לכך שום זכר ורמז כלל. ומחמת חוסר הידיעה הזו, חששו האחרונים בשיטתו "לחומרא" (ולא לקולא), ואמרו שיש לחוש לשיטתו שמא הכזית קרוב לשליש ביצה, ולכן נקטו שאין "להקל" בפחות משליש ביצה. וכן מתבאר מדברי הרב זרע אמת בספרו שבח פסח (מוציא מצה סוף אות ח דף ז ע"א), שכתב שם שרוב הראשונים סוברים מעיקר הדין כמו הרמב"ם, וכן סובר גם השו"ע מעיקר הדין. ולכן כתב שחולה יכול להקל באכילת מצה כהרמב"ם לאכול כשליש ביצה. וביאר דבריו שאע"פ שלהרמב"ם בוודאי כזית קטן משליש ביצה, מכל מקום החילוק שבין שיעור גרוגרת לשיעור כזית "לא ידעינן כמה הוי" על כן אי אפשר לפחות משיעור שליש ביצה, עכ"ל. וכן עי' בלשון הגר"ז סי' תפו ובלשון המשנה ברורה ובכף החיים שם, שכתבו שאע"פ שבמצוות דרבנן (כגון במרו) יש להקל כהרמב"ם, מ"מ יש לאכול כשליש ביצה. ומאידך, כתבו להחמיר לאידך גיסא, וכתבו לגבי ברכה אחרונה שיש להחמיר כשיטת הרמב"ם ולהקפיד ולאכול רק "הרבה פחות" משליש ביצה, כדי לא להיכנס לספק כזית לדעת הרמב"ם, כיון שידעו שלשיטתו יתכן וכזית הוא "הרבה פחות" משליש ביצה, ולכן אי אפשר להקל לאכול לכתחילה עד שליש ביצה בלי ברכה. גם הגר"ח נאה בס' שיעורי תורה (סי' ב אות ד עמ' קכט) כתב וז"ל: דעת הרמב"ם דזית פחות משליש ביצה, וכמה שיעורו בצמצום בלתי ידוע, ואין זה מפורש ברמב"ם וכו', עכ"ל.

וא"כ לכאורה הדבר המסתבר ביותר שהיה ראוי לומר הוא, שכיון שהרמב"ם כתב את ספרו כדי שידעו כולם הלכה למעשה, ולא יצטרכו שום ספר אחר במקומו (כמו שכתב בעצמו בהקדמה), ממילא כאשר כתב בכל המקומות "כזית" בודאי התכוון לומר כמו זית הבינוני שצומח אצל האנשים בגינה וישערו על פיו את שיעור ה"כזית", שהרי אילו סבר הרמב"ם שהתקטנו הזיתים והיה סובר שצריך לשער לפי הזית הגדול שהיה בזמן חז"ל, היה לו לגלות רז זה בדבריו ולתת שיעור מדויק. וכיון שכן, הרי לשיטתו נראה שיש לנו לשער כפי הזית הבינוני שיש בידינו.

ובשלמא לתוס', שיש להם הכרח מהגמ' שהזית פעם היה גדול יותר מזמנינו, אזי צ"ל שהזית פעם היה יותר גדול. אבל להרמב"ם, שבוודאי אינו סובר את ראיית התוס', וכפי שנראה לקמן דחיית ראייתם מפי הראשונים, שוב אין לנו שום הכרח לומר שפעם היה הזית גדול יותר מאשר בימינו. אדרבא, נאמר שכשם ששאר השיעורים שמסר הרמב"ם הם היום לפנינו בלי שינוי כן הוא גם שיעור כזית, שהזית שלנו הוא הזית שהיה בזמן חז"ל.

שמא תאמר א"כ מדוע רבותינו האחרונים לא אמרו דבר פשוט וברור זה ברמב"ם, ומדוע כתבו שיש להם "חוסר ידיעה" כמה הוא שיעור כזית לרמב"ם? הרי הם ראו זיתים והיו צריכים לומר שכזית לשיטתו הוא כמו גודל הזית הבינוני שלנו, כיון שאין שום סיבה לומר אחרת.

ג). כן מבואר להדיא בתוס' הרא"ש (עירובין פג. ד"ה וחצי) שלשיטת התוס' שיעור עירוב הוא יותר מט' ביצים. וכן כתבו הפר"ח (סי' תפו) והגר"א (שם) ובס' עולת תמיד (שסח סק"ב) והגאון זרע אמת בס' שבח פסח (מוציא מצה אות ח ד"ה והן דף ו עמודה ד'). וכל זה דלא כהב"ח (בסי' תט), שכתב ששיטה זו שהובאה בשו"ע בשם י"א היא שיטת התוס', וכבר דחו האחרונים הנ"ל את דבריו. ועי' בב"י בסי' תט ס"ז ותראה שבוודאי אינו סובר כהב"ח, ולא עלה על דעתו לומר שהיא סברת התוס'. ולכן פשוט שאין כוונתו בשו"ע לדעת התוס', ולא הביאם כלל.

לענ"ד ב' תשובות נכונות ופשוטות בדבר: חדא שבאמת לא הייתה יכולת ביד האחרונים לברר את המציאות "מיהו הזית הבינוני האגורי אליו כיוונו חז"ל", כי ראו לפניהם זיתים גדולים וקטנים וגם לא יכלו לברר מה גודל הזיתים בשאר ארצות, וחששו שמא במציאות הבינוני הוא קרוב ל שליש ביצה. צא וראה גם בזמננו, שכאשר אתה מדבר עם ת"ח על הזית בימינו ואומר להם שהוא קטן, מיד עונים בטענה כנגדך: שהרי יש בשוק זיתים גדולים גם היום, וששמעו שיש מקומות שגדלים שם זיתים גדולים מאוד, ומי אמר לך שלא מודדים בהם וכו' וכו'. אבל אנו היום אכשר דרא בעניין חקר המציאות, כי יש בידינו מידע מדויק מכל העולם מה גודל הזיתים ומיהו הבינוני ומיהו האגורי, כמו שכתבנו בהערה א' קחנו משם. וא"כ לנו אין "חסרון ידיעה" כמה שיעור כזית האמיתי לרמב"ם. ובואו נחזיר עטרת הזית ליושנה האמיתי.

ועוד סיבה חזקה שעמדה כחומה בצורה בפני גדולי האחרונים מלומר ברמב"ם שהזית היה קטן מאוד, והיא הראיה שהביאו התוס' מסתירת הסוגיות: שביומא אמרו שאדם יכול לבלוע בבת אחת כשיעור כביצה ואילו בכריתות אמרו שיכול לבלוע רק כב' זיתים. וא"כ ככל שנקטין את שיעור הזית תהיה הסתירה גדולה ועצומה יותר. וגדולי גדולי האחרונים (כגון המגן אברהם והפרי חדש בסי' תפו) נדחקו טובא כדי ליישב את ראיית התוס' אליבא דהרמב"ם, ולא מצאו דחיה הולמת. ולכן ראו האחרונים צורך להגדיל את הזית כמה שיותר גם לשיטת הרמב"ם כדי לצמצם את הסתירה שבסוגיות. לא כן אנו, שיש לנו תירוץ מרווח לסתירה זו, ע"פ קיבוץ כל חילוקי הראשונים כמו שנכתוב לקמן באורך, ושלפי זה אין שום דוחק בסוגיות לומר שהזית בזמננו היה קטן כמו היום, וגם בזמן חז"ל היה כ 5-7 סמ"ק. ממילא אנו יכולים לומר בפה מלא ששיטת הרמב"ם ששיעור כזית הוא 5-7 סמ"ק בלבד וכן היה גם בזמן חז"ל ומתן תורה.

דעת השולחן ערוך

הנה, בשו"ע ישנה סתירה ברורה בעניין שיעור כזית. שבהלכות אכילת מצה (סי' תפו) הביא סברת התוס'. וכתב: יש אומרים שכזית הוא כחצי ביצה, ע"כ. ולא הביא חולקים. אבל בהלכות עירובין (שסח, ס"ג. וסי' תט ס"ז) פסק כהרמב"ם. וכתב: שיש שלש גרוגרות (תאנים מיובשות) בביצה אחת. ואנו יודעים (מכח הגמרא בשבת צא.) שגרוגרת גדולה מזית. ולפי זה ברור שהשו"ע סובר שיש יותר מג' זיתים בביצה אחת ולא רק ב' זיתים. וא"כ יש סתירה בדבריו.

וכבר עמד בזה ר' ישמעאל הכהן, בעל שו"ת זרע אמת, בספרו שבח פסח (מוציא מצה סוף אות ח דף ז ע"א) שאחר שכתב להוכיח מהרי"ף הרא"ש והרמב"ם דלא ס"ל כהתוס', ואחר שהביא גם את הסתירה בדברי השו"ע, העלה וכתב וז"ל: ואפשר דהיינו טעמא דכתב מרן (בסי' תפו) לעניין אכילת כזית מצה) דין זה בשם י"א לפי שליבו ראה שאינו מוסכם מרוב הפוסקים כנ"ל. ולא כתב דעת זה אלא להודיע דטוב לחוש גם לדעת זה לחומרא בעלמא לכתחילה, עכ"ל. והובאו דבריו בהסכמה בשו"ת ויאמר יצחק (ואליד, או"ח סי' ח) וכ"כ בס' כסא אליהו (ישראל, סי' תפו) וז"ל: ומ"ש מרן בשם יש אומרים הטעם נראה לע"ד לפי שעינינו ראה שאינו מוסכם מרוב הפוסקים ולהכי כתב בשם יש אומרים לאשמועינן דטוב לחוש לדעה זו וכמ"ש והארכתי בזה אל מקום אחר

בס"ד, עכ"ל. הרי ב' נביאים מתנבאים בסגנון אחד, דדעת מרן הוא רק דטוב לחוש לחומרא לשיטת התוס'. וכ"כ בשו"ת יד אליהו (לובלין סי' כו ד"ה היוצא לנו) שלא כתב השו"ע שכזית הוא חצי ביצה אלא רק על צד החומרא כגון לעניין אכילת מצה ומרור ולזימון ולברך ברכת המזון, עכ"ל.

אמור מעתה, מעיקר הדין סובר מרן השו"ע כהרמב"ם ששיעור כזית הוא כגודל זית בינוני שלנו כשם שאמרנו כן בדעת הרמב"ם לעיל, שהרי אין שום סיבה לומר שהוא קרוב לשליש ביצה דוקא. ורק לחומרא יש להחמיר כשיטת התוס'. וזה מובן מאוד מדוע בכל השו"ע עד הלכות אכילת מצה, לא כתב השו"ע כמה הוא שיעור כזית. ולכאור' היה לו להודיענו זאת בהלכות ברכות ששם הדבר הרבה יותר מעשי ומצוי. אלא שבאמת השו"ע סובר ששיעור כזית הוא כפשוטו כגודל הזית הבינוני ואין צריך לתת שיעור לשיעור (כלשון תשובת הגאונים), ורק בהל' פסח ראה לנכון לומר שמי שיכול להחמיר ולאכול מצה כחצי ביצה יעשה כן, לחוש לתוס' שסוברים שפעם היה הזית גדול יותר.

עוד תראה שהשו"ע פסק בהל' עירובין דלא כתוס' ולא הזכיר דעתם אפי' לא בתור י'ש אומרים' וכמו שכתבנו לעיל (בהערה ג'), שלשיטתם שיעור עירוב הוא יותר מט' ביצים. ואע"פ שיש ברכה על מצוות העירוב, מ"מ לא חשש לכך, אע"פ שלפי תוס' היא ברכה לבטלה. וזה דלא כמו שכתב בכף החיים (תפז) שמי שאוכל מרור כשיעור הרמב"ם לא יכול לברך "על אכילת מרור" משום סב"ל. ואילו בשו"ע מוכח שאין כאן סב"ל, והמניח עירוב דלא כהתוס' יכול לברך. וכמו כן מי שאוכל מרור כשיעור הרמב"ם יכול לברך.

אמנם, אין להוכיח מכאן שלדעת השו"ע מי שאכל שיעור כזית של הרמב"ם יוכל גם לברך ברכה אחרונה. דזה אינו, משום שיש חילוק גדול בין מי שיש לו ספק בעיקר החיוב "האם חייב לברך", שבזה אמרינן ספק דרבנן לקולא ופטור מלברך, וממילא אסור לו לברך, לבין מי שחייב בעירוב או בכל מצוה מדרבנן כגון מרור, וכל הספק הוא "האם יוצא ידי חובה" כשהוא מניח כשיעור הקטן של הרמב"ם, או כשאוכל מרור בשיעור כזית של הרמב"ם, שבזה אמרינן ספק דרבנן לקולא ויוצא י"ח המצוה וממילא יכול גם לברך. ויסוד זה נלמד מדין ספירת העומר בין השמשות, שיכול לברך אע"פ שהוא ספק יום, וכמבואר בתוס' מנחות סו ובשו"ע סי' תפט ס"ב ונתבאר בשו"ת יחיה דעת ח"ו סי' לא כמה דוגמאות לכך, קחנו משם.

ואעפ"כ לענ"ד להלכה, שאין לומר סב"ל במי שאכל שיעור כזית של ימינו, שהוא שיעור כזית של הרמב"ם והשו"ע מעיקר הדין. וזאת, משום שלפי כל הטענות שיש בידינו שכתבנו ושנכתוב בהמשך, נראה בעליל ששיטת התוס' היא כעין שיטה יחידאה, שאין לחוש לה בדיעבד אם אינו יכול לאכול יותר, וחייב לברך ברכה אחרונה. וגם בשו"ע אפשר לבאר כן, שכל כוונתו הייתה רק להחמיר לכתחילה למי שיכול לאכול מצה בשיעור גדול כתוס', אבל מי שאינו יכול שפיר יוכל לאכול כזית קטן כמו שלנו ולברך.

ב.

האם הזית בזמן חז"ל היה גדול מאשר בזמנינו, ודברי הגאונים בתשובותיהם
 כמו שכתבנו לעיל, יש רק ראייה "אחת בלבד" מהגמ' שבזמן חז"ל הזית היה יותר גדול מזמנינו, והיא ראיית ר"ת בקושיתו שהובאה בתוס' בג' מקומות (עירובין פ: ד"ה אגב ובימא פ. ד"ה ושיערו חולין קג: ד"ה חלקו) והראיה היא שבכריתות (יד.) אמרו שבית הבליעה לא מחזיק יותר מב' זיתים, ואילו הגמ' ביומא (פ.) אומרת שבית הבליעה לא מחזיק יותר מביצת תרנגולת. הרי לך ששיעור ב' זיתים שווים לביצה אחת, שהרי אם זית הוא 5 סמ"ק ויכול לבלוע רק 10 סמ"ק לפי הגמ' בכריתות, א"כ היאך אמרו ביומא שיכול לבלוע אוכל כביצה כחמישים סמ"ק, שהוא פי חמש מב' זיתים שלנו. וזו ראייה חזקה מאוד.

ואע"פ שעינינו הרואות שהזית קטן הרבה מחצי ביצה. מ"מ כבר כתב מהרש"ל בספרו ים של שלמה (חולין פ"ג סוף סי' פח) שע"כ לומר שהתקטנו הזיתים. והביא דבריו בט"ז (יו"ד מד ס"ק יב) וכ"כ ר' יוסף שוארץ בספרו תבואות הארץ (עמ' שפ"ב) וכן מקובל לתרץ בעולם".

אלא שאם אמת נכון הדבר לגבי הזית – שנתקטן. הנה יש לתמוה, דכל השיעורים^(ד) שנתן הרמב"ם, שאנו הולכים בעקבותיו, הכל מתאים עם המציאות היום: ביצה בינונית 18 דרהם שהם 51 סמ"ק (כי כל דרהם הוא 2.8333 בדיוק) מתאים עם הביצים הבינוניות היום, בפרט בביצים

(ד). והנה, הגר"ח נאה בס' שיעורי תורה (שער ב' אות ה) אחר שהאריך לומר שלא נתקטנו השיעורים היום כלל לא באנשים ולא בפירות, שוב הוקשה לו משיעור כזית שאינו חצי ביצה וכתב לתרץ וז"ל: ומיהו אין זה ענין להתקטנות, שהפירות לא נתקטנו כלל, אלא שבזמן מן הזמנים אחר החורבן שהיישוב החקלאי בא"י נתמוטט, נאבדו אותן הגרעינים שהיו מצמיחים פירות גסות, עכ"ל.

ואחר המחילה כראוי, הנה יש לתמוה על השערה זו של הגר"ח. שהרי אם נכון הדבר, אזי נצטרך לומר שנכחדו כמה וכמה זנים של זיתים, ולא רק הון של הזית האגורי בלבד. שהרי הזית האגורי שהיה בזמן חז"ל כחצי ביצה (לפי התוס') היה רק "הזית הבינוני" וא"כ היו עוד זנים גדולים ממנו עד כגודל ביצה. וא"כ כיצד יתכן שהיום נמצאים עימנו בכל העולם רק זני זיתים שהגדול ביותר הוא כ 15 סמ"ק? והיכן הם אותם הגרעינים שהיו מגדלים כמה זנים - מגודל שליש ביצה עד גודל ביצה? וא"כ נצטרך לומר שנכחדו כמה וכמה זני זיתים מן העולם, ולא רק הזית הבינוני שהיה בארץ ישראל, וזה דבר קשה להתקבל. ועוד יש לתמוה שהרי בחז"ל לא היה חורבן ולא שממות חקלאית וא"כ איה הם אותם זנים שהיו גדולים יותר מהזית האגורי שהיה בא"י? וגם אם היינו צריכים לומר שרק הון האגורי בלבד נעלם, עדיין השערה זו קשה לשמוע, ובודאי אין לומר אותה אלא מתוך הכרח גמור ובלית ברירה. וכי אחרי החורבן לא נשארו עצי זית בא"י מאותו הון של הזית האגורי שהיו עושים ממנו שמן שהיה מצוי כאן לרוב, וממנו היו מביאים ביכורים? הרי גם הגר"ח נאה זצ"ל מודה שלא שרפו את כל מטעי הזיתים שהיו בא"י בזמן החורבן, אלא רק מעלה השערה שבזמן מן הזמנים, שלא עסקו בחקלאות וממילא שממה הארץ, אזי נאבדו כל אותם הזנים. וזה דבר תמוה, שאע"פ שבודאי נכון לומר שכאשר לא מטפלים בעצים הם מניבים פירות רעים ואף חדלים לגמרי מלהוציא פרי, אבל לומר שמפני כך זנים אלו "נכחדו מעל פני האדמה" וכל העצים של הזיתים האגורים הגדולים נעלמו ולא נשאר אפילו אחד לתרופה, והיו צריכים להביא ממרחק זיתים אגוריים מזנים אחרים שמוציאים פרי קטן בלבד, זה דבר קשה מאוד לומר. ובפרט שידוע הדבר שדוקא עץ הזית הוא מבין העצים הבודדים שיכולים לחיות שנים רבות מאוד מאוד גם בלי טיפול וטיפול מתמיד, וא"כ כיצד יתכן שדוקא ממנו לא נשאר "אפילו גרעין אחד לפליטה", ואילו מכל שאר העצים נשארו כל הגרעינים והגדלים כמו שהיו פעם? ולמה התאנה והרימון והגפן והחיטה והשעורה נותנים פרי כמקדם ולא נכחדו ובאו אחרים תחתם קטנים יותר? וא"כ גם על השערה זו נוכל לשאול אותה שאלה - מה ראה הי"ת לקלל דוקא את הזית מכל המינים שעל פני האדמה להכחיד ולבטל את הזית האגורי מעל פני האדמה. אתמהא?

(ה). כאן לא הארכת במקורות והוכחות לדברים אלו והכל נתבאר אצלי בקונטרס הארוך (בפרט במאמר ב) הן לגבי

אורגניות. ג' גרוגרות (תאנים יבשות) כגודל ביצה (גודל של תאנה מיובשת בינונית היא כגודל פקק של בקבוק משקה 'ספרינג ותפוזינה', שהנפח שלהם 17 סמ"ק שהיא שליש ביצה) 64 גרעיני שעורה בינוניות משקלם כמטבע דרהם אחד שהוא 2.83 גרם. ככותבת הגסה, שהיא מעט פחות מכביצה ללא קליפתה, מתאים עם התמר הגדול בארץ שהוא כעשר ס"מ כארבעים סמ"ק. שלשה גרעיני תמר העומדים זה בצד זה, שווים לקוטר מטבע "סלע נירונית", שמצוי בידנינו לרוב בהרבה מוזאונים בארץ ובעולם (וגודלו מעט פחות ממטבע חצי שקל שלנו). וא"כ למה לנו לומר שדוקא הזית יוצא דופן מכל המינים שהיה לרמב"ם, ולומר שהיה יותר גדול ממה שיש לנו? הרי כל המינים שהרמב"ם מזכיר תואמים למידות שלנו בדיוק.

וכבר כתבו כן בתשובות הגאונים, שיש לכל אחד לשער לפי ראות עיניו מהו הזית והגרוגרת והביצה הבינונית כמבואר בתשובות הגאונים הרכבי (זכרון לראשונים סי' רסח) שהעתקנו לעיל, ועוד כתבו בתשובות אחרות "שאינן לומר שנשתנו", כמ"ש בתשובות הגאונים שהביא בספר האשכול (אלבק, הלכות חלה דף קכה עמוד ב) בשאלה לרב שרירא והובאה תשובה זו בקצרה גם באורחות חיים (הל' מאכלות אסורות סי' כה אות ו' ד"ה הארבעה עשר), ובעוד תשובה אחרת שהובאה בס' האשכול (אלבק הלכות חלה דף קכח עמוד א) ונמצאת גם בתשובות הגאונים (מוסאפיה (ליק) סימן צה) וכן בתשובות הגאונים שערי תשובה (סימן מו) בתשובה מרב האי גאון. כולם פה אחד מורים שיש לשער את כל השיעורים לפי הביצים והפירות המצויים ביד כל אדם ואדם וישער בהם לפי דעתו מי היא הבינונית ואין לומר שנשתנו. וכן עינינו הרואות היום שלא נשתנו וכן"ל".

המשקל המדויק של הדרהם שהיה ביד הרמב"ם, שהוא 2.8333. והן לגבי שיעורי הרמב"ם לביצה והשעורה לפי מציאות זמנינו. ושם (במאמר א) גם נתבאר ענין ככותבת הגסה וגרעיני תמרים, שהם מתאימים למציאות בימינו.

ו. ואם ישאלך אדם חכם לאמר: שהרי בוודאי השתנו גודלם של הפירות וגודלם של האנשים מזמן מתן תורה ומזמן חז"ל לזמנינו היום. שהרי התורה מעידה (במדבר יג כג) על פירות המרגלים שהיו גדולים ביותר וכן מהגמ' בסוף כתובות (קיא: וק"ב). מהחרדל והכרוב והאפרסק והענבים שהיו גדולים מאוד. ומגמ' תענית (כג). שבזמן שמעון בן שטח נעשו חטין ככליות ושיעורים כגרעיני זיתים (ובר"ח גרס: כזיתים) ועדשים כדנירי זהב. ומירושלמי (פאה פ"ה ה"ג) שמסופר שם על פירות גדולים ביותר. וכן מגודל האנשים שמוזכר בחז"ל שהיו פעם גדולים מאוד כמבואר בב"ב (עג): גבי מתי מדבר וכן בשבת (צב). לגבי גובהם של משה והלויים. וכן בבכורות (מד). וא"כ מוכח להדיא שנתקטנו האנשים והפירות, וא"כ מה תמיהתנו על הזית? אף אתה אמור לו, שאם נמסר למשה מסיני לדון על פי גודלם של הפירות והאנשים הגדולים הנ"ל, ויש לשער את שיעורי התורה כמו הפירות והאנשים המוזכרים במרגלים ובדברי חז"ל הנ"ל, הרי שא"כ גם גודל זית כחצי ביצה אינו נכון כי בוודאי היה יותר גדול בזמן המרגלים שהוא זמן מתן תורה מסיני, וגודל השעורה שבה מדדו כל הגאונים והרמב"ם אינו נכון וגודל הגרוגרת והביצים שמדדו בהם כל הראשונים אינו נכון, שהרי מתבאר בדברי חז"ל הנ"ל שהם היו גדולים הרבה יותר. וכן יש לתמוה על הגמ' בבכורות (לח:): במעשה של ר' יוחנן שאכל זית אחד וברך עליו ברכה אחרונה ודנו בזה ר' ירמיה ור' זירא, הרי בזמנם בוודאי כבר התקטנו הזיתים שהיה הרבה אחרי חורבן הבית. וכן שיעור עצם כשעורה ושרץ כעדשה שנכתב בש"ס וברמב"ם בסתם, אם היה ידוע להם שהיה בו שינוי, א"כ חז"ל והגאונים והרמב"ם היו צריכים לתת לנו בקבלה את שיעורם המדויק של כל המינים שהיו בזמן מתן תורה כדי שנדע לשער שיעורי תורה בכל הדורות. והיאך יתכן שחז"ל והראשונים, שידעו על התקטנות המינים שמוזכרת בחז"ל במפורש, ואעפ"כ לא רמזו לנו בשום מקום שיש שינוי בשיעורים אלא המשיכו וכתבו בסתמא: כזית כביצה כשעורה וכעדשה וכגרוגרת וכו', הרי היו צריכים למסור לנו בקבלה את המידה המדויקת שהיתה בזמן מתן תורה?

וכבר כתבו האחרונים שחייבים לומר אחד משני אופנים. א) הגר"ח נאה בס' שיעורי תורה (שער ב עמ' טו) כתב לתרץ שרוב ככל הפירות היו באותו גודל כמו בימינו ולא התקטנו, וכל הסיפורים על פירות ואנשים גדולים היה זה רק במקצת מן הפירות והאנשים ובמקומות מסויימים ולכן גם עוררו התפעלות, כי רוב היבול היה גודלו קטן כגודל פירות בזמנינו ולא היה שום שינוי, כמו שכתבו הגאונים להדיא, וכמו שכתבנו לעיל, שכל שיעורי הרמב"ם מתאימים לשיעורים שלנו

כמו היום

אלא שלפני שאביא את חילוקי הראשונים הנ"ל כדי לדחות את ראיית התוס', חובה לדעת שני דברים חשובים ומוכרחים, וזאת כדי להעמיד על נכון את הסתירה שיש בין הגמ' ביומא "שאדם יכול לבלוע כביצה בבת אחת" (51 סמ"ק) לגמ' בכריתות "שאדם יכול לבלוע רק ב' זיתים" (10 סמ"ק) שבהשקפה ראשונה נראה שהוא הפרש גדול מאוד של פי חמש בכמות הבליעה. וזו סתירה מבהילה כל לומד המכריחה לומר שפעם הזית היה גדול.

ט). והאחרונים הביאו את דברי התוס' ישנים שם וביארו דבריו בטוב טעם ועפ"ז תירצו את שיטת הרמב"ם שחולק על תוס'. עי' שכ"כ בס' ערך השלחן (טייב, תפ"ו) והרב זרע אמת בספרו שבח פסח (מוציא מצה אות ח דף ו סוף עמודה ד' ד"ה וראיתי) והביאם בשו"ת חזון עובדיה (סי' מא אות ו סוף עמ' תשמט) וכ"כ לתרץ גם ר' יהודה נאג'ר בספרו מועדי ה' (על הסמ"ג מצוה מא ס"ק כד) ובס' ישועות יעקב (אורנשטיין, תפ"ו סק"א) ובבנו"י (קמא או"ח סי' לח ד"ה ובעיקר קושיית) ובשו"ת שארית נתן (פאלק סי' יב) ובס' שיח יצחק (נוניס, יומא פ. ד"ה ודע) ובס' ברכת יוסף (ידיד, אות ז סי' ד דף צט ע"ב ד"ה והרב ערך).

אלא שלקושטא דמילתא אין הדבר כן, והסתירה בין הסוגיות אינה "פי חמש". היות ובאמת צריך לדעת שהביצה המוזכרת בגמ' יומא פ. "שבית הבליעה לא מחזיק יותר מביצה" היא ביצה "בלי קליפתה" כמבואר להדיא בעירובין (פג.), לדעת חכמים שהלכה כמותם וכמו שנפסק ברמב"ם (פ"ד ה"א מטומאת אוכלין^ט). וכמה מורידים בעבור הקליפה? הנה לפי מה שחקרתי ובדקתי, לרוב ככל הפוסקים (כעשרים במנין^ט) מורידים רבע מהביצה (דהיינו במקום 51 סמ"ק 38 סמ"ק. ויש לזה ראייה חזקה מהגמ' סוטה ד. ואולי סברו שפעם בזמן חז"ל הקליפה הייתה עבה ובימינו התקטנה, כמו שסברו על היות). אולם, להגר"ח נאה^{יב} בס' שיעורי תורה (סי' ב סוף אות ג), שחלק עליהם מכח התוס' והב"י, ובעיקר מכח המציאות הנראית לעינינו שהקליפה קטנה היא מאוד, יש להוריד עשירית מהביצה (ודלא כהגר"ח נאה, שהוריד רק אחד חלקי 15 בעבור הקליפה בלבד. דזה אינו נכון, משום שחוץ מהקליפה יש גם

י. וכן כתבו כל האחרונים שהגישו בדבר זה. ומה שכתב במשנה ברורה בסי' תפז ריש סק"א שכזית הוא חצי ביצה "עם" קליפתה. אין ספק שהוא ט"ס וצ"ל "בלי" קליפתה. דמלבד שהדבר מוכרח ולא יתכן בו מחלוקת, שהרי הסוגיא מדברת על ביצה בלי קליפתה, עוד בה שהרי כתב המשנה ברורה מיד אח"כ לעיין בגר"א. ושם בגר"א מבואר שמדובר בביצה בלי קליפתה. ועוד, שבמשנה ברורה סי' שסח ס"ק יא כתב שהביצה של עירובין היא עם קליפתה. וצ"י מקורו מהפמ"ג בשם התוספת שבת, וכל המעיין בפמ"ג ובתוספת שבת יראה שכתבו שם לחלק בין עירובין לבין היות הוא חצי ביצה "בלי" קליפתה. וא"כ היאך יכתוב המשנ"ב הפך דבריהם בסתם בלי חולק, בלי להביא לכך שום מקור אחר. אלא ע"כ ט"ס הוא. וגם אם אינו ט"ס, מ"מ פשוט להלכה שכזית הוא חצי ביצה בלי קליפתה, שהרי על זה דברה הגמ' שממנה הביאו התוס' ראייה, ולא יתכן להביא ראייה שהזית היה יותר מזה, דדיו לבא מן הדין להיות כנידון. וכבר תפס החזו"א (סי' לט אות יז) על המשנ"ב בזה, וכתב שאין שום פוסק שיאמר שמדובר בביצה עם קליפתה, וז"פ וברור. וע"ע בשו"ת אור לציון (ח"ג במבוא במאמר שיעורי המצוות אות ז עמ' כג) שתמה מזה על גדולי ספרד שלא הרגישו בכך, וכתבו שכזית חצי ביצה הוא 9 דרהם, ונקטו כן משום שהוא חצי ביצה של הרמב"ם שהיא 18 דרהם. וזה תמוה שלא שמו ליבם הטוהר לכך שהביצה של הרמב"ם היא עם קליפתה, משא"כ של התוס', שהיא בלי קליפתה, ואינה 18 דרהם. וא"כ ליכא למ"ד שכזית הוא 9 דרהם, עיי"ש. וכ"כ הגר"מ לוי זצ"ל בברכת ה' ח"ב פרק א הערה 21.

יא. שיעור זה של קליפת הביצה שמוריד רבע מהביצה מקורו במהרי"ל (סדר ההגדה אות ט בהוצאת מ"י), שכתב ששיעור רביעית יין הוא ביצה ומחצה עם קליפתה ושווה לאדם שימלא יין בתוך ב' קליפות של ביצים כמעט מלאים. ויוצא לפי"ז שקליפת הביצה (בתוספת בועת האויר – ולכן דקדק לומר "כמעט מלא") היא רבע מהביצה. והובא במג"א סי' רי סק"ב בשם השל"ה (שער האותיות כללי הברכות כלל ו' בהגה, דף סט) ומקור השל"ה ממהרי"ל הנ"ל. וכ"כ בחק יעקב תעב ס"ק יח משם מהרי"ל (והעתיק שם את לשונו) והובא שם בפמ"ג (א"א ס"ק יא) ובא"ר (תעב ס"ק יג) ובחיי אדם (כלל נ סעי' יב) והמשנה ברורה (רעא ס"ק סח) וכף החיים (קנח סק"ח). וכן הסכים בס' אור לציון (ח"ג במבוא קונ' שיעורי המצוות אות ה), והוכיח כן גם מדברי הרש"ש בס' נהר שלום (דף מ ע"ג) לגבי כוונות נר חנוכה, שכ' שביצה היא י"ג דרהם, הרי שהוריד רבע מח"י שכ' הרמב"ם. ובתפארת ישראל (פסחים פ"י מ"ב אות י) ובס' הון עשיר (לר' רפאל עמנואל חי ריקי על המשנה כלים פ"ז מ"ז) ובס' שושנת העמקים (עמק השידים דרוש ז אות ו-ז) בשם בנו החריף ר' אפרים. ובחי' חת"ס יומא (עט. ד"ה כותבת) ובשו"ת נוב"י (קמא א"ח סי' לח ד"ה ועוד נ"ל דלדינא) ובשו"ת ראש אפרים (מרגליות, ח"ג סי' טז ד"ה ומצאתי להגאון. דף לב) והגר"א בשנות אליהו על מסכ' פיאח פ"ח מ"ז (ויש שטעו בדבריו במה שכתב בביאור הגר"א סי' תפז כאילו סובר שיש להוריד "שליש" מהביצה. ואינו כן, כי לא שמו לב לכמה תיבות שהוסיף הגר"א מיד אחר כך שלפיהם אפשר לפרש דבריו שהיא רבע ולא שליש) ובס' שיח יצחק (גונים יומא פ. ד"ה ודע, בתי' השני) וכ"כ גם בס' מרכבת המשנה (שבת) ובס' דרכי הוראה (אליאשברג, סי' לא) וכ"כ הגר"ח פלאגי בס' חיים לרא"ש (השמטה מבית הכסות סוף אות ח דף קט ע"ב) ובס' בית שאול (פלדמאן. בחלק מידת השיעורים הלכה ו סק"א) כתב שגם מהש"ך יו"ד (סי' פו ס"ק טו) משמע שביצה בקליפתה יתרא רביע על ביצה בלי קליפתה וככל האחרונים הנ"ל. והגאון הרוגוצ'ובר בצפנת פענח (כללי התורה והמצוות מערכת ת אות מג) הביא לכך ראייה מפורשת מגמ' סוטה ד. וראיה זו כתבה גם הגר"ח נאה (שיעורי תורה סי' א אות ג עמ' קכו) ונראה באמת לומר שהגמ' סוטה ד. הנ"ל היא מקורו של מהרי"ל לומר שמלא ב' קליפות ביצה שווים לרביעית שהיא ביצה ומחצה עם קליפתה. ונראה שכיון שיש להם מקור מחז"ל לכן לא היה אכפת להם מהמציאות שראו שהקליפה קטנה מאוד, כי אמרו שמה בזמן חז"ל הייתה הקליפה עבה יותר והיום התקטנה, כמו שאמרו לגבי היות שפעם היה גדול והיום נתקטן.

אוויר בצד הרחב של הביצה כידוע, וגם אותו צריך להוריד, כדמוכח מהמאירי עירובין פג.). וא"כ ביצה בלי קליפתה היא לכל היותר 46 סמ"ק בלבד לפי המציאות בימינו, ולרוב הפוסקים היא 38 סמ"ק בלבד.

עוד צריך לדעת שאפשר לבאר בגמ' בכריתות שאמרה "שאין בית הבליעה מחזיק יותר מב' זיתים" שאין הכרח שהכוונה לב' זיתים דוקא ולא יותר, כי כתבו כמה מהראשונים^(א) והאחרונים^(ב) שהכוונה בגמ' רק לומר שאין יכול להחזיק ג' זיתים, אבל באמת יכול להחזיק קרוב לג' זיתים, ולא רק ב' זיתים מצומצמים.

וממילא כבר הצטמצם לנו ההפרש בין הסוגיות. ואם כזית הוא 5 סמ"ק הרי שלפי הגמ' בכריתות בית הבליעה יכול להחזיק כ 14 סמ"ק דהיינו קרוב לג' זיתים (ואם הוא 7 סמ"ק אזי יחזיק 20 סמ"ק). ואילו בגמ' יומא מבואר שיכול להחזיק 38 או לכל היותר 46 סמ"ק דהיינו הבדל מירבי של פי 3.3 בערך (ואם כזית 7 סמ"ק אז הוא הבדל של פי 2.3 לכל היותר) ולא כפי הנראה בהשקפה ראשונה שיש הבדל של פי חמש בין הסוגיות. וזו הסתירה האמיתית שעומדת כנגדנו מלומר שהזית בזמן חז"ל היה קטן כמו שלנו 5-7 סמ"ק.

ועתה נעבור לחילוקי הראשונים בין הסוגיות: הנה, מבואר בתוס' יומא פ: שר"ת עצמו שהוא זה שחידש את הראיה שהזית היה כחצי ביצה. הוא עצמו בתירוצו חוזר בו ומחלק בין הסוגיות כמה חילוקים. ואחד מהם הוא שיש הבדל בין דבר רך וקל לבליעה, שיותר נוח לו להיכנס בבית הבליעה, לבין מאכל עגול וקשה כזית, שאינו נוח לבליעה. וכבר כתב הכנה"ג יו"ד (סי' סד הגה"ט אות כט) שלמסקנת ר"ת ע"כ הזית פחות משליש ביצה. וכל מה שידוע שתוס' סוברים שכזית שליש ביצה הוא רק לפי תירוץ ר"י שם, שלא הסכים לתירוצו של ר"ת.

עוד חילוק כתבו במרדכי (סוף פסחים לגבי הלל שהיה כורך פסח מצה ומרור יחד) ובתוס' רי"ד (יומא פ.), שמחלקים בין אדם שינסה לבלוע כמה סוגי מאכלים שונים, שהם: א. שלמים ולא מרוסקים. ב. שהם ג' כזיתות מפורדים כל אחד לעצמו, ולא מאוחדים ומחוברים לגוש אחד שלם.

(יב). וכן הקשה בס' צמח צדק (לובביץ ביומא פ"ח משנה ב אות ב) ובשו"ת יד אליהו (מלוכלין סי' כו ד"ה וצ"ל דס"ל) שבמציאות הקליפה קטנה מרבע ביצה. וכן הסכימו להלכה מרן הגר"ע יוסף וצ"ל בחזו"ע סוכות (דיני הישיבה בסוכה הערה כו עמו' קלב) ובהליכות עולם (ריש פר' שמיני ח"א עמו' שטז) שכתב שהעיקר כדברי גר"ח נאה. והגדיל לעשות בשו"ת יביע אומר (ח"ט סי' יט. והעתיק דבריו בס' הלכה ברורה ח"ח סי' קנח בבירור הלכה ס"ק ח) שכ' שאין לצרף את סברת הנוב"י אפילו לס"ס כי המציאות מכחישה סברא זו. אך לא האריך בזה כלל מדברי הפוסקים כדרכו, אלא רק סמך על הגר"ח נאה סמיכה בכל כוחו. גם לא הביא עם החולקים אלא דברי הנודע ביהודה, כאילו רק הוא העומד מנגד, ולא זכר שר התורה שכל הפוסקים הנ"ל רוב מנין ובנין עומדים כנגדו (ויותר נראה שמרן וצ"ל ידע גם ידע מכל הפוסקים, אלא שבכוונה מכוונת לא הביאם, מפני כבודם, כי סבר שאין להם מקום כלל בהלכה כיון שהם סותרים את המציאות וכנראה רק לא שמו לב לכך ולא הבחינו שהקליפה קטנה). וכן הרה"ג ר' משה לוי וצ"ל בס' ברכת ה' (ח"ב פ"א הערה 21 עמו' כו) הביא רק את דברי הגר"ח נאה.

(ג). כן הוא בתוס' ישנים ביומא פ. ד"ה שאין בית) בשם ריב"א ובתוס' רבינו פרץ בעירובין פ. ד"ה דשתי) והמאירי בעירובין פ. ד"ה פירשו הגאונים

(יד). המג"א, הפמ"ג, הפר"ח והגר"א בסי' תפו. והתוספת שבת סי' שסח סק"ו. הנודע ביהודה (קמא או"ח סי' לח ד"ה ועוד נ"ל דלדינא) ובס' הון עשיר (לר' רפאל עמנואל חי ריקי על המשנה כלים פ"ז מ"ז) ובס' שושנת העמקים (עמק השידים דרוש ז אות ו-ז) בשם בנו החרף ר' אפרים. ובחי' חת"ס יומא (עט. ד"ה כותבת) ובס' שיח יצחק (גונים יומא פ. ד"ה ודע, בתי' השני) וכ"כ גם בס' מרכבת המשנה (חלמא, שבת פ"ח ה"ה).

שבוודאי יותר קל לבלוע כמות גדולה יותר של מאכל מרוסק מאשר מאכל שלם, ובוודאי יותר נוח לבלוע מאכל מאוחד יחד מאשר כמה מינים מופרדין כל אחד לעצמו.

ובתוס' ישנים (כריתות יד. ע"פ ביאור האחרונים שציינו לעיל בהערה ט') חילקו שיש הבדל בין אדם שאוכל בדרך אכילה רגילה, שלועס מעט ובוולע מאכלו בדרך הבולעים שאינם דוחקים עצמם לבלוע הרבה, לבין אדם שילעס הרבה וידחוק עצמו לבלוע הרבה כמה שיכול.

ומעתה דעת לנכון נקל, שאם נקבץ את כל חילוקי הראשונים הנ"ל, שהרי כולם באמת נכונים במציאות, נוכל לומר שהביצה בלי קליפתה היא 46 סמ"ק (כמו המציאות בימינו) והזית 5 סמ"ק. ואין ראיה מהגמ' כריתות ויומא. כי הגמ' בכריתות שאמרה שבית הבליעה לא מחזיק ג' זיתים אלא רק ב' זיתים (וא"כ אפשר שמחזיק קרוב לג' זיתים דהיינו 14 סמ"ק וכנ"ל), הסוגיא מדברת שם במפורש שאוכל ובוולע בבת אחת – כזית בשר וכזית חלב (בניקוד ציריה) וכזית דם^{טו} ובוולעם בבת אחת ומתחייב ו' חטאות (ועל זה אמרו שאינו יכול לבלוע ג' זיתים הנ"ל בבת אחת). ושם מדובר שהאדם בולע אותם שלמים ומפורדים זה מזה (שאם ירסקם יחד ויערבם, הרי איסורין מבטלים זה את זה ולא יתחייב חטאת כלל, כמבואר בתוס' רי"ד שם), וגם אם מדובר שהוא אוכלם עם לעיסה ולא שלמים ממש, מ"מ מדובר באוכל ע"י לעיסה מועטת בדרך האוכלים ובוולע מעט בדרך הבולעים ולא דוחק עצמו לבלוע הרבה. ועל זה שיערו חכמים שבאכילת בשר וחלב ודם, שהאדם אוכל בדרך אכילה רגילה שאינו מרוסק היטב ואינו מקובץ לאוכל אחיד, וממילא אינו נוח כ"כ לבלועה וגם אינו דוחק עצמו לבלוע הרבה, לכן אינו יכול לבלוע ג' זיתים אלא רק 14 סמ"ק. אבל הגמ' יומא מדברת על סוג אוכל רך ביותר, כגון ביצה רכה, והאוכל מקובץ יחד ולא חלקים נפרדים ואדם לועסו היטב וגם דוחק את עצמו לבלוע כמה שיותר, ולכן הוא יכול לבלוע נפח של כביצה בלי קליפתה, שהיא לכל היותר 46 סמ"ק. וממילא אין שום סתירה בין הסוגיות כלל, ואפשר לומר שהזית בזמנם היה כגודל הזית שלנו ממש. וזו דחיה פשוטה היוצאת מדברי הראשונים ז"ל ואין בה דוחק.

ג.

דעת שאר הגאונים והראשונים

ועתה נעבור לנקודה השלישית שהעלנו לדיון: האם יש ראיות מה דעת שאר הגאונים והראשונים בעניין שיעור כזית. האם גם שאר הראשונים מסכימים להשוואת הסוגיות של כריתות ויומא המכריחות אותנו לומר שכזית הוא יותר גדול משליש ביצה. והאם המחלוקת שקולה.

טו). ומדובר בדם קרוש. שהרי המשנה בדברת על "האוכל אכילה אחת" וא"כ אפשר לומר שהמשנה שם מדברת רק באוכל דם ולא בשותה. ומלבד זאת ע"י בס' הליכות עולם הליכות עולם (ח"ו עמ' מח והלאה) ובספרו טבעת המלך (ח"ג עמ' שלד) שהביא הרבה אחרונים שכתבו שהשותה דם צלול שיעורו ברביעית ורק דם קרוש שיעורו בכזית. ושכ"כ הרמב"ן ע"ז (סו.) להדיא, וכן העלה שם שנראה כן להלכה (ונפק"מ בחולה שצריך לשתות דם, שמאכילין אותו הקל הקל תחילה, שאפשר לתת לו יותר מכזית ופחות מרביעית, עיי"ש). וכן מצאתי שכ"כ בס' הבתים (מהדורת בלוי, שער התערובות שער יא הלכה יא), שחילק להדיא בין דם צלול לקרוש, עיי"ש. ולפי"ז מוכרחים לומר שהסוגיא בכריתות מדברת רק בדם קרוש. וגם אם נסבור ששותה דם צלול שיעורו בכזית, מ"מ בסוגיא דכריתות שפיר יש לומר שמדובר רק על "אוכל" ולא שותה, כמפורש במשנה דבאוכל איירי, ועל זה דווקא דברו בגמ', וזה פשוט.

הנה, כבר הבאנו לעיל בתחילת המאמר את לשון תשובת הגאונים הרכבי המורה להדיא שיש לשער כפי פרי הזית הבינוני המצוי ביד כל אדם. וכן מבואר בתשובות הגאונים שהובאה בספר האשכול (אלבק, הלכות חלה דף קכה עמוד ב) בשאלה לרב שרירא והובאה תשובה זו בקצרה גם באורחות חיים (הל' מאכלות אסורות סי' כה אות ו' ד"ה הארבעה עשר) ובעוד תשובה אחרת שהובאה בס' האשכול (אלבק הלכות חלה דף קכח עמוד א) ונמצאת גם בתשובות הגאונים (מוסאפיה [ליק] סימן צה) וכן בתשובות הגאונים שערי תשובה (סימן מו) בתשובה מרב האי גאון. כולם פה אחד מורים שיש לשער את כל השיעורים לפי הביצים והפירות המצויים ביד כל אדם ואדם וישער בהם לפי דעתו מי היא הבינונית וכתבו להדיא שאין לומר שנשתנו^(ט). וכן עיינו הרואות היום שלא נשתנו וכן^ל. ודבריהם דברי קבלה כידוע.

ובדעת שאר הראשונים, הנה רובם ככולם, מלבד בעלי התוס' ותלמידיהם, כלל לא הביעו דעתם כמה הוא שיעור כזית, רק כתבו תמיד – "כזית" כפשוטו – כמו זית. ואם איתא דסבירא להו שנתקטנו הזיתים מזמן חז"ל, איך לא הודיעונו דבר כזה חשוב, ואיך לא העבירו לנו בקבלה מדור דור כמה הוא שיעור כזית. אלא ודאי דס"ל דשיעור כזית לא נשתנה ושיעורו הוא כמו הזית הבינוני שהיה לפנייהם.

וכן הורה למעשה ר' ישראל מטוליטולה שבספרד לפני כ 700 שנה, שהיה תלמיד הרא"ש וחבר בית דינו^(י), שיש לשער ע"פ גודל הזית הצומח בגינה, שכ' בספרו מצות זמניות (הל' פסח שער רביעי) וז"ל: וחייב עוד לאכול ממצה של מצוה לא פחות מכזית וכן מרור. וכשנרצה לשער

טו. בביאור דברי הגאונים שכתבו "אין לומר שנשתנו הפירות" ובתשובת הגאונים שבס' האשכול שכתבו "הלך תלו חכמים ז"ל המדות בפירות וביצים שהם קיימות ואינן משתנות". נחלקו האחרונים בביאורם: שהגאון ר' אלחנן ווסרמן זצ"ל בקובץ שיעורים (ח"ב סי' מו אות ג) הבין דבריהם כפשוטו שאינן משתנים, וכתב שמכאן מוכח דלא כהאחרונים (הצל"ח ודעימיה) שאמרו שנתקטנו הביצים, עיי"ש. גם בשו"ת בית יצחק (שמעלקיס ח"ב יו"ד קלג) כתב כעין זה, רק ביאר שכונתם "שבדרך כלל אינם משתנים" ואין צריך לחוש לכך שמא נשתנו בלי שיהיה הכרח לכך, אבל גם הם מודים שיתכן שינוי בטבע כמו שמצינו בכמה טבעים, עיי"ש. ואילו החזו"א (או"ח לט אות ו) כתב לבאר דבריהם לא כפשוטו לשונם אלא כתב: רצונם לומר מציאותם קיימת, ואין הטבע מחליף את הביצים על מין אחר כמו חילוף המדות שהן רק בהסכמת בני אדם, אבל שינוי הביצים בקטנותן וגדלותן אינו מפסיד, שזהו עיקר השיעור, עכ"ל עיי"ש. וכונתו דבוודאי גם הגאונים ידעו שיתכן שינוי בגודל הביצים והפירות במשך הדורות, וכמו כן ים שינויים בגודל הפירות בין המקומות אשר על פני תבל אפילו באותו דור עצמו. אלא כוונת הגאונים היא שהן קיימים לעולם בעצמותם ואינן משתנים למין אחר. ולכן גם אם נשתנו בגודלם אין זה מעכב כלל, כי הולכים אחר כל דור ודור וכל מקום ומקום לפי הבינוני שבאותו דור ובאותו המקום. והנה, בין אם נבאר דבריהם כפשוטו, וכדעת הרב בית יצחק "שאין לומר שנשתנו בלי שיהיה הכרח לכך", ובין אם נאמר כהחזו"א שכוונתם "שהמין לא משתנה אלא שיש ללכת אחרי הבינוני שבאותו הדור", למדנו מכאן שיש לשער שיעור כזית כמו הזית בימינו "היות ואין שום דבר המכריחנו לומר שנשתנו הזיתים" מלבד הראיה של תוס', וראיה זו נדחית היא מפי הראשונים והאחרונים ואינה מוכרחת כלל. ומאידך, כל הראיות האחרות, וכן עדויות הראשונים שראו זיתים, מראות שהזית גם בזמנם היה קטן כמו שלנו, וא"כ ברור ופשוט שלפי הגאונים "שיעור כזית בימינו הוא כגודל זית בינוני שלנו כ 5-7 סמ"ק בלבד", לפי כל הביאורים בדברי הגאונים.

ולא אכחד מהקורא הנעים, שהגר"ח נאה בס' שיעורי תורה (שער ב' אות ט ורמז לזה בהקדמתו בעמוד השני) הרבה להקשות על דברי הגאונים וכתב דצריך נגר דיפרקינה, ולכן הסיק דלאו מר בריה דרבינא חתים עלה ואין לסמוך עליהם, עיי"ש בדבריו. אבל אחר המחילה דבריו תמוהים לדחות שלש תשובות הגאונים, שהובאו גם בדברי הראשונים האשכול וארחות חיים בלי פקפק בנאמנותם. והגאון חזו"א (או"ח לט סק"ו), שהביא את תשובת הגאון, כתב שאע"פ שבדרך כלל אין לסמוך על כתיב יד שנדפסים בימינו שלא עברו במסורת הדורות, מ"מ כאן נראה שהיא באמת לשון תשובת גאון, ע"כ. וכל שכן אנו שידעים שתשובות אלו כן עברו במסורת דורות והוזכרו בראשונים.

שיעור הזית, רצונו לומר כזית אגורי, והוא מן זיתי ארץ ישראל והוא כגדול שבזיתים אשר בארצינו זאת, עכ"ל. והובא בס' מדות ושעורי תורה (מאמר "שיעור כזית" סוף אות ד' עמו' תקכד). הרי ששיעור לפי הזית המציאותי שגדל בזמנו בארץ ישראל. ולא חשש שנשתנה.

וכבר הבאנו לעיל (ד"ה מלבד זה וד"ה וכן מצינו) מדברי תלמיד מהר"ם מרוטנבורג ומדברי ר' שמשון שהובא במהרי"ל, שכאשר עלו לארץ ישראל וראו שהזית קטן חזרו בהם והודו שהזית אינו כחצי ביצה. והוכחנו מזה בדרך אגב, שהתוס' לא ראו זיתים של ארץ ישראל במקומם. ויתכן מאוד שאם היו יודעים מכך היו חוזרים בהם כשם שחזר בו התלמיד הזה ור' שמשון.

והכותבים שכזית היא חצי ביצה, ורק מכח הראיה של תוס' הנ"ל הם: הראבי"ה (פסחים סי' תקכה), אבל הוא עצמו כותב במקום אחר (ברכות סימן קז) "שאין אנו בקיאים בשיעור כזית". האגודה (סי' פו) בשם ר"י^(ח). מהר"י וויל (סי' קצג) בשם האגודה בשם ר"י. מהרי"ל^(ט) (מנהגים, סדר ההגדה אות לג) ומהר"ח או"ז (בסדר ההגדה). וקרוב לזה כתבו בתוס' ישנים ביומא (פ. ד"ה שאין בית) בשם ריב"א ובתוס' רבינו פרץ בעירובין (פ. ד"ה דשתי) והמאירי בעירובין (פ. ד"ה פירשו הגאונים), שהם כתבו להוכיח רק שאין ג' זיתים בביצה (דהיינו כזית עכ"פ גדול משליש ביצה). אבל כולם הביאו "רק ראייה אחת בלבד לכך" והיא אותה הראיה ממש שהביאו התוס'.

ומה שמביאים האחרונים בשם המרדכי (סוף ערבי פסחים בסדר של פסח) ותרומת הדשן (ח"א סי' קלט) שהביא את דברי המרדכי, שסוברים כתוס' שכזית חצי ביצה. הנה, הדבר תמוה, ונהפוך הוא, שהרי כתב כן רק בקושיתו, אבל לפי תירוץ המרדכי לחלק בין האוכל אוכל מרוסק לאוכל שלם, ובאוכל מרוסק מחזיק בית הבליעה ג' זיתים, ממילא כבר אין שום ראייה מהגמ' שכזית היא חצי ביצה. ותדע, שהרי האחרונים תירצו את שיטת הרמב"ם מקושיית התוס' על פי המרדכי, כמו שהבאנו בהערה ח'. וא"כ בוודאי שהמרדכי במסקנתו אינו סובר כר"י, וכזית קטן יותר משליש ביצה.

גם מה שכתב בחזו"ע פסח (הל' כרפס ס"ק ה עמו' מג) שהרא"ה (בחדושי חולין דף צו: ובבדק הבית ב"ד ש"א דף ה:) סובר כהתוס', כי כתב שכנגד כזית איסור שנפל לקדירה, כגון חלב (בניקוד ציריה), צריך שישים רביעיות רוטב כי כל רביעית רוטב, שהיא כביצה וחצי - שווה לכזית אחת בלבד, כיון שכשיקרוש הרוטב יעמוד על כזית, כמבואר בגמ' שבת (עז.). גם זה במחילה אינו מובן ולכא' אין שום ראייה מדבריו כלל, כי הוא רק כתב שכל רביעית רוטב שווה רק ככזית, אבל לא מבואר "כמה הוא כזית אם גדול או קטן" וגם אם הוא סובר שכזית הוא קטן כ 5 סמ"ק מ"מ צריך לבטלו ברוטב של רביעית שהיא ביצה ומחצה, כי רוטב של ביצה וחצי כשיקרוש יעמוד על 5 סמ"ק.

(יז). והיה חשוב מאוד בעיני רבו הרא"ש, וחתום כשר המסכים על פסק הלכה של הרא"ש בעניין הגשמים עי' בתשובות הרא"ש כלל ד' סוף סי' ד. ועי' כסף משנה כלאים פ"ו ה"ב שהרא"ש שאל את ה"ר ישראל שהיה חכם בחכמות על דברי מי יש לסמוך וכו'.

(יח). כי באמת רק לפי תירוץ ר"י שבתוס' בעירובין פ. וביומא פ. יוצא שכזית חצי ביצה אבל לפי תי' ר"ת ביומא שם בוודאי כזית פחות משליש ביצה. ולכן דקדקו לכתוב כן בשם ר"י בלבד.

(יט). וכבר כתבנו לעיל בגוף המאמר ד"ה וכן מצינו שמהרי"ל סבר שהזית האגורי הוא גדול גם בימיו, ולא סבר שנתקטן, עיי"ש.

ובדעת שאר הראשונים: הנה, מהראשונים בהלכות עירובין ששם חידשו התוס' (עירובין פ: ד"ה אגב) בשם ר"י שכזית הוא חצי ביצה ולכן כתבו ששיעור ח"י גרוגרות של עירוב אינו ו' ביצים כר' יוחנן בן ברוקה וגם אינו ח' ביצים כר' שמעון אלא כר' יהודה ור' מאיר שהוא שיעור תרתי ריפתא איכרייתא, שהוא שיעור גדול יותר מט' ביצים לשיטת התוס', וכמו שכ' תוס' הרא"ש (עירובין פג. ד"ה וחצי) והאחרונים (שהבאנו לעיל הערה ג') שלשיטה זו שיעור עירוב הוא יותר מט' ביצים.

ולפי זה הוכיח הרב זרע אמת בספרו שבח פסח (דיני מוציא מצה אות ח) **שדעת הרמב"ם והרי"ף והרא"ש דלא כתוס'**, שהרי הם פסקו לגבי שיעור עירוב כר' יוחנן דסגי בו' ביצים ולא הצריכו יותר מט' ביצים כשיטת התוס'. ומזה מוכח שהם סוברים להלכה דלא כר"י לענין שיעור כזית, אלא כהרמב"ם שהוא פחות משליש ביצה.

ומלבד זאת יש עוד ראיות מכמה ראשונים דלא ס"ל כתוס'. הנה, הרשב"א במשמרת הבית (ב"ד ש"א דף ו) כאשר חלק על הרא"ה הנ"ל שהבאנו בסמוך, כתב "שבט"ו ביצים יש יותר משישים זיתים" ומוכח שיש יותר מארבעה זיתים בביצה (שישים חלקי ט"ו שווה ארבע)¹. והריטב"א (שבת עו:) כתב בתוך דבריו שבגרוגרת שיש כמה זיתים, ע"כ. והרי גרוגרת היא שליש ביצה וא"כ לפחות יש ו' זיתים בביצה. וגם אם הוא סובר שגרוגרת היא כחצי ביצה כהתוס' מ"מ מוכח שיש לפחות ד' זיתים בביצה (אלא שיש לדחות שכוונתו רק שגרוגרת גדולה מזית. אבל פשטות הלשון אינה מורה כך). ומפ"י המיוחס לרבינו גרשום מנחות (עה:): לגבי פתיתת המנחות לט"ז חלקים, יוצא שכזית פחות משליש ביצה. והרוצה לראות ראייה זו באורך רב עם חשבונות שונים יראה בירחון אור תורה אדר תשס"א סי' סג, במאמר מהרב יוסף מלמד שליט"א, עיי"ש. גם מדברי הראב"ד שהובא בשיטה מקובצת (ב"מ נג. ד"ה דאורייתא. ובמיוחסים לריטב"א שם ד"ה הדר) מוכח שכזית הוא קטן מאוד [שהרי הקשה היאך מתחייב מלקות מי שאכל עשירית תאנה שהיא מעשר שני הרי "אין בזה שווה פרוטה". ואם כזית הוא חצי ביצה וע"כ שעשירית התאנה הייתה כזית שהרי על פחות מכזית לא שייך מלקות, א"כ בוודאי יתכן שתאנה בגודל חצי ביצה שווה פרוטה ומאי קשיא ליה. אדרבא, היה לו להקשות היאך בעשירית תאנה יש כזית?]. וכן מוכח גם מרש"י פסחים לב: (ד"ה דאית בה שוה פרוטה) [שהעמיד אוקימתא שמדובר "בשנת בצורת" ולכן פחות מכזית נמכר ביוקר - בפרוטה. ואילו אם כזית חצי ביצה, הרי שע"פ חשבון השער הרגיל המתבאר מעירובין פב: במשנה, יוצא שגם בשנה רגילה מוכרים כשליש ביצה בפרוטה, ולמה לו להעמיד בשנת בצורת?].

הרי לנו דמוכח מרוב הראשונים² שהם חולקים על ההנחה של תוס' שלמדו מהשוואת הסוגיות "בכריתות ויומא" שכזית הוא חצי ביצה (- או עכ"פ גדול משליש ביצה -) ומרובם מוכח

כ). ומה שכתב בחזו"ע פסח (הל' כרפס ס"ק ה עמ' מג) שיש ט"ס ברשב"א וכו'. כל זה לפי מה שהבין הרב חזו"ע שהרא"ה סובר שכזית הוא חצי ביצה. אבל למה שכתבנו בפנים, שאין שום ראייה מהרא"ה כלל כמה הוא כזית, ממילא אין שום ט"ס ברשב"א, ודו"ק. וכבר העיר על זה בשו"ת דברי דוד (טהרני ח"א סי' כה) וציין לדברי הגר"מ מזוז שליט"א שכתב בכמה מגליונות אור תורה (שנה ט סי' קכו ושנה יט עמ' ש' ושנה כה סי' צו) שאין כאן שום ט"ס ברשב"א כלל. וכך כ' גם בס' מדות ושיעורי תורה (בניש, פט"ו הערה *118), עיי"ש.

כא). הלא הם: כמה מתשובות הגאונים מרב האי ורב שרירא. ר"ת עצמו, המרדכי ותוס' רי"ד, תוס' ישנים, הרי"ף הרא"ש

שכזית הוא "פחות" משליש ביצה, וזה אומר שהם לא סברו את השוואת הסוגיות שעשו התוס' בין כריתות ליומא. וגם אין שום ראיה מדבריהם שהזית היה יותר גדול מהזית שלנו. וממילא אין לנו שום מניעה לומר בשיטתם שהכזית הוא כגודל הזית שלנו היום, וכן גם מסתבר לומר בדעתם, שלא היה שינוי במציאות בלי שום סיבה מוצדקת.

ד.

יותר מעשר ראיות מהש"ס שהזית בזמנם היה קטן

ועתה נעבור לנקודה הרביעית שהעלנו לדיון: האם יש ראיות אחרות מחז"ל מה היה גודלו של הזית בזמנם.

ובכן, מצינו יותר מעשר ראיות מחז"ל שהזית לא היה גדול כחצי ביצה ואף לא שליש ביצה ויותר מסתבר שהיה כגודל זית בינוני שלנו כ 5-7 סמ"ק בלבד. לעומת זאת, לא מצינו אפילו ראיה אחת נוספת שהזית פעם היה יותר גדול מאשר בזמנינו.

ודע שאינני אומר שאלו הן ראיות ברורות וחלוטות שאי אפשר לדחותן כלל. דבודאי יתכן שאפשר לדחותן בדוחק. וכבר כתב הרמב"ן בהקדמה למלחמות וז"ל הזהב: כי יודע כל לומד תלמודנו, שאין במחלוקת מפרשיו - ראיות גמורות, ולא ברוב (פי' על פי רוב -) קושיות חלוטות. שאין בחכמה הזאת מופת ברור כגון חשבוני התשבורות ונסיוני התכונה (פי' חכמת החשבון וההנדסה). אבל נשים כל מאדנו, ודיינו מכל מחלוקת (פי' ודיינו לברר האמת בכל מחלוקת, על ידי בירור -) בהרחיק אחת מן הדעות בסברות מכריעות, ונדחוק עליה השמועות, ונשים יתרון הכשר לבעל דינה מפשטי ההלכות, והוגן הסוגיות, עם הסכמת השכל הנכון. וזאת תכלית יכלתנו. וכוונת כל חכם וירא האלהים בחכמת הגמרא, עכ"ל. ודברי הרמב"ן הללו הם יסוד גדול בליבון אמיתתה של תורה. שכל דעה שיש לה סברות מכריעות בשכל הנכון ואין לה דוחק מן השמועות והוגן הסוגיות, הרי היא נותנת יתרון הכשר לבעליה לומר שהאמת איתנו. ודון מינה ואוקי באתרין בנידון דידן אשר ריבוי הראיות שהזית בזמנם היה קטן, יתן יתרון והכשר לדון על פי זה להלכה כדעת הגאונים והראשונים שחולקים על תוס'.

ואביא בקיצור את הראיות (ובקונטרס הארוך ביארתי ופלפלתי בארוכה בביאור הראיה ובצדדי דחייתה):

א. ראיה מגמ' יבמות (ק:): שם מדובר בברייתא על מטלית קטנה של בגד, שהיא 6 ס"מ על 3 ס"מ וכתוב שיש בה כזית. ודבר זה לא יתכן, אלא אם נאמר שהעובי שלה הוא 1.3 ס"מ. ומלבד שאין כזה בגד בעולם שהוא כל כך עבה, יתרה מזו על פי המשנה בכלים (כח, ח) פשוט אי אפשר לומר שמדובר במטלית עבה כל כך, כי מבואר שם שמטלית כזו אינה מטמאה כלל. וא"כ בברייתא ביבמות מדובר במטלית עבה כמו עובי סוודר שלנו או מעיל, ושביעור 6 ס"מ על 3 ס"מ יש כזית. דבר זה מוכיח בעליל ששיעור כזית הוא 5 סמ"ק ולכל היותר 10 סמ"ק (אולם ראיה זו היא רק לפי גרסת רש"י, ולא לפי המאירי).

והרמב"ם. הרשב"א והריטב"א הראב"ד רש"י ורבינו גרשום ר' ישראל מטוליטולה רבינו שמשון ותלמיד מהר"ם מרונבורג. כל אלו בוודאי אינם סוברים את הראיה של תוס' מהסוגיות לומר שכזית הוא חצי ביצה.

ב. **ראיה מהברייתא במס' מכות יט:** לגבי כהן שאכל תאנה שלא הפרישו ממנה מעשר מן המעשר ולוקה על זה (כיון שאכל כזית מעשר ראשון שהוא טבל. והמעשר הוא רק אחד חלקי 11 מהתאנה. כי כזית הראשון הפריש לתרומה) וא"כ ע"כ שבתאנה אחת היה 11 כזיתות. ואין במציאות תאנה גדולה כל כך. אך אם כזית הוא 5 סמ"ק אזי מדובר על תאנה קצת גדולה, כגודל ביצת לרג'.

ג. **ראיה ממנחות (יא.) ממצוות "הקמיצה"** שהיה עושה הכהן מקרבן המנחה. שם מבואר שהיה הכהן לוקח (-קומץ) סולת מהמנחה בין ג' אצבעותיו האמצעיות (אצבע אמה וקמיצה) שהיו מקופלות על פס ידו. ותמיד היה ב' כזיתות בסולת ההיא שבין אצבעותיו. ואם כזית הוא גדול זה לא יתכן בשום אדם בעולם שיכנס אפילו 40 סמ"ק במקום קטן כזה. אבל אם כזית הוא קטן יותר הדבר מובן ללא דוחק.

ד. **ראיה מהמשנה שבת קמג. והגמ' שם,** שמבואר (לפי רוב הראשונים וכך נפסק בשו"ע) שפרורי פת פחות מכזית שנשארו אחרי הסעודה אינם נחשבים כראויים למאכל אדם אלא חשובים כמאכל בהמה שיש עליהם תורת מוקצה (אלא א"כ מצויים שם בעלי חיים) וכן אין בהם איסור "בל תשחית" ומותר לאבדם ביד. ואם שיעור כזית הוא גדול, כחצי או אפילו כשליש ביצה, וכי חתיכות לחם כחצי פרוסה נחשבים כבר "מאכל בהמה" ואין בהם בל תשחית במי שיאבדם ביד? אבל אם כזית הוא 5 סמ"ק כגודל זית שלנו הדבר מובן מאוד.

ה. **ראיה מהגמ' שבת (עז.)** שם כתוב שרביעית יין ודם שקורשים ומתייבשים יכולים לעמוד על שיעור כזית. ורביעית היא ביצה וחצי. ומהנסויים שעשו היום יוצא שיין יקרוש לכ 4 סמ"ק ודם יקרוש לכ 14 סמ"ק. ושניהם רחוקים משיעור חצי ביצה.

ו. **ראיה מהגמ' ביצה טז.** "שמנונית שעל גבי הסכין (שחתך בה בשר מבושל) גוררה ועושה עליה ערובי תבשילין אם יש בה כזית". ואם כזית גדול אפילו כשליש ביצה, לא יתכן שיהיה כל כך הרבה שמנונית של בשר מבושל בסכין שיהיה בה כזית.

ז. **ראיה מגמ' זבחים קז סוף ע"ב** שם מדובר לגבי איסור מעלה קרבן חוץ למקומו שחייב אם העלה כזית, ובעי רבא המעלה בחוץ **ראש בן יונה** (של עולת העוף, רש"י) שאין בו כזית ומלח משלימו לכזית האם חייב או לא, תיקו, ע"כ. והנה, מזה שהסתפק רבא על "**בן יונה**" ולא על **ראש "תור"** מוכח שהזית היה קטן כמו בימינו, שהרי בחולין (כב.) מבואר לגבי עולת העוף שמביאים מתורים או מבני יונה, שתורים כשרים רק כשהם גדולים ולא קטנים. ואילו בבני יונה הדבר להיפך, שקטנים כשרים ולא גדולים, ואם התחילו נוצותיהם להצהיב כבר פסולים הם. ואם כזית שלהם היה גדול כחצי או שליש ביצה הרי היה ראוי יותר שרבא יסתפק על המעלה ראש של "תור", שאין בו כזית והמלח משלימו. שהרי עינינו הרואות שראש של יונה גדולה הוא קרוב לשליש או לחצי ביצה (וגם זה רק עם הנוצות) ועל זה היה ראוי רבא להסתפק איך הדין אם לא היה בו כזית, אלא קרוב לכזית, והמלח המועט שפיזר עליו משלימו לכזית. אבל בן יונה, שראשו קטן מאוד, שהרי הוא כשר רק בקטנותו קודם שהתחיל בו הציהוב, הרי הוא קטן מאוד כמו זית שלנו היום, ואיך מלח מועט ישרים אותו לכזית גדול של שליש או חצי ביצה?

ח. **ראיה מגמ' מכות טז:** שם מבואר שבעשר נמלים קטנות או בשתיים גדולות יש שיעור כזית. שאמרו שם אמר רבא בר רב הונא: ריסק תשעה נמלים והביא אחד חי והשלימן לכזית - לוקה

ו' - ה' משום בריה, ואחד משום כזית נבילה. רבא א"ר יוחנן: אפילו שנים והוא. רב יוסף אמר: אפילו אחד והוא. ולא פליגי: הא ברברבי, והא בזוטרי. והנה היכן מצינו נמלים גדולות כל כך. הלא אפילו אם כזית הוא 15 סמ"ק אזי כל נמלה קטנה תהיה 1.5 סמ"ק והגדולה תהיה 7.5 סמ"ק (לשם המחשה קובית משחק "חמש אבנים" היא 1 סמ"ק) וזה לא בנמצא כלל.

ט. ראייה מגמ' פסחים מד. שם מדובר על אדם שנתן תבלין (פלפלין או זנגביל - רש"י) מתוך המדוכה שלפניו לתוך תבשילו, ויש לו ספק אם התבלין היה חולין או תרומה, ואמרה הברייטא שהתבשיל מותר לזר כי ספק דרבנן לקולא. ועל זה הקשתה הגמ' שלכאור' הוא ספק דאורייתא, כי תערובת כזית בכדי אכילת פרס איסורה מהתורה, ע"כ. והנה, שיעור פרס הגדול ביותר הוא שיעורו של ר' שמעון בעירובין פב: שהוא ד' ביצים. ואם כזית הוא חצי ביצה, א"כ אינו מובן מה מקשה אביי לרב דימי שם "שיש כזית בתבלין בתוך שיעור פרס מהתבשיל", הרי לא יתכן אדם שיתן תבלין שמינית מתבשילו, כזית בשמונה כזיתות, דאטו בשופטני עסקינן, שמקדיחים תבשיל בלל כן תבלין? ורק אם כזית בפרס הוא אחד מארבעים שייך להקשות כן.

י. ראייה מגיטין (פו:): שם מדובר על חרק הנקרא "קרצית" ופירשו בגמ' שמדובר בזבוב גדול (כגודל חגב - רש"י) המצוי בין עומרי התבואה. ואמרו שם שאם הוא קטן מכזית אזי הוא פוסל את מי החטאת אם שתה מהם, ואם הוא גדול מכזית אז אינו פוסל. והנה, למיטב ידיעתנו סתם זבוב גדול כגודל חגב אינו עולה על 10 סמ"ק וגם זה נדיר מאוד מאוד. אבל איה איפה זבוב (או דבור, עכביש, קרציה, חפושית, או כל חרק אחר) בנפח של ציפור דרור שהיא כחצי ביצה? אבל אם כזית הוא 5 סמ"ק מובן מאוד, שגודל זבוב כזה הוא זבוב גדול ודומה לדבור שבימינו שהוא בסביבות גודל זה (ואולי אליו התכוונו חז"ל)

יא. ראייה מהירושלמי (מע"ש פ"ב ה"ג) מדין בלילה במעות מעשר שני, שהמשנה (מעשר שני פ"ב מ"ה) אומרת שמי שנתערב לו מעות מעשר שני עם מעות חולין, בולל את כולן יחד ואחר כך לוקח חופן מהמטבעות ומחלק אותם לפי חשבון היחסי של התערובת. לדוגמא, אם נתערבו לו 100 מטבעות מעשר עם 200 חולין בולל את כולם ואח"כ חופן ולוקח 30 מטבעות שמתוכם 10 יהיו למעשר ו 20 לחולין. ובירושלמי אמרו ע"ז שחזקיה אמר שאין דין בלילה לפי חשבון, אלא בדבר לח כגון יין ושמן, שנבללים טוב בשווה ולכן כאשר האדם חופן מהתערובת תולין שהוא לקח "לפי חשבון", אבל בדברים יבשים הבלילה איננה שווה ויש לחוש שהוא לוקח יותר אחוזים מכאן או מכאן ואי אפשר לתלות שלקח "לפי חשבון" (וזה דלא כהמשנה, שאמרה שיש בלילה לפי חשבון בתערובת מטבעות).

אולם, ר' יוחנן חולק על חזקיה ואומר "שיש בלילה ביבש בדברים שהם עד כזית". והנה, הירושלמי שם מקשה על ר' יוחנן מהמשנה, שהרי המשנה דיברה על בלילה של מטבעות ויש מטבעות גדולים יותר מכזית. ותירץ שר' יוחנן מעמיד אוקימתא במשנה שמדובר רק על מטבעות שהם פחות מכזית, ע"כ.

ועתה ניחזי אנן. ראשית, "מצד הסברא" פשוט שככל שהזית יהיה יותר קטן אזי עוד אפשר להבין את סברת ר' יוחנן שיש בלילה שווה ביבש שהוא קטן. אבל ככל שהדבר גדול יותר קשה

להבין איך תהיה בו בלילה שווה. והרי חזקיה אינו מסכים לבלילה ביבש כלל ורק בדבר לח סובר שיש בילה, וא"כ אפוא פלוגתא לא מפשינן, שר' יוחנן יסבור שיש בילה גם בדבר גדול.

ומלבד זאת, אינו מובן כלל מה מקשה הירושלמי מהמשנה על ר' יוחנן שיש מטבעות גדולות מכזית, הרי לא מצינו במציאות בכל המקומות ובכל הדורות מטבע של נחושת כסף או זהב בנפח של אפילו 10 סמ"ק (לשם המחשה, מטבע של חמשה שקלים שלנו הוא 1 סמ"ק בלבד) ומטבע הכסף הגדולה שהיתה בירושלים, שהיא הסלע צורי, הייתה רק קרוב ל 2 סמ"ק בלבד. וא"כ יתכן שהייתה איזו מלכות בעולם שהטביעה מטבע בגודל 5 סמ"ק, ועל זה הירושלמי מקשה על ר' יוחנן מהמשנה. אבל לומר שהירושלמי מקשה על מטבע שלא יתכן כלל שמישהו יעשה בעולם, בגודל כזית של 10 סמ"ק ויותר, זה תמוה מאוד.

ה.

אם נכריח שהזית בזמן חז"ל היה גדול – כתבו הרבה מהאחרונים שיש לשער כפי

הבינוני שבכל דור ודור

ועתה נעבור לנקודה החמישית: גם אם נאמר שנשתנה הזית ונתקטן מזמן חז"ל לזמנינו, מ"מ חקרו האחרונים לגבי השיעורים שנמסרו למשה מסיני, כגון אצבע, כזית וכביצה, כעדשה וכשעורה וכדו', האם הם שיעורים קבועים לפי האצבעות והפירות שהיו בזמן מתן תורה בסיני, ואם נודע לנו שנשתנו מ"מ השיעור לא נשתנה, אלא שאנו צריכים לחקור ולדעת מה היה בימי קדם גודל הפירות והביצים. או שמא נמסר בסיני שעצם השיעור הוא גודל הפרי שבכל דור ודור וכך נמסר מעיקרא בסיני, ואין צריך לחקור מה היה בימי קדם.

והנה, מצינו להרבה מגדולי האחרונים^{כב} שכתבו שנראה שיש לשער כמו הגודל שבכל דור ולא להתחשב במה שהיה פעם, וגם הביאו ראיות לכך. ולא מצאתי משהו שחולק עליהם מפורש בטענות וראיות, חוץ מהגר"ח נאה זצ"ל בס' שיעורי תורה (ח"א שער ה עמו' מה והלאה) שהביא כמה ראיות כנגד – שאפשר לדחותם. וכן מסתימת ושתיקת האחרונים וכן מדברי השולחן ערוך שהביא דעה זו ששיעור כזית הוא כחצי ביצה, לכאורה משמע דלא ס"ל כן, שהרי

(כב). אמנם, רובם לא דיברו על שיעור כזית, אלא על שיעורים אחרים כגון אצבע וכביצה וכדו', אבל היסוד הוא אחד כמובן. ואלו שמותם: יד יהודה (מא בקצר סק"ב), חתם סופר (או"ח סי' כזו ד"ה לכן נ"ל ועוד שם בסי' קפא) בית שלמה (דרימר, מסקאלא, ח"ב או"ח סי' קז). יד אליהו מלובלין (סי' כז ד"ה אך דס"ל), חסד לאברהם (תאומים קמא סי' יח ד"ה ולפענ"ד והלאה). משנת אברהם (פרייט. על הסמ"ג ל"ת קפב אות ד) מהר"ם שיק (חיו"ד סי' נו ד"ה אמנם אפילו והלאה). הגהות אמרי ברוך (תאומים, על הש"ך יו"ד סי' מד ס"ק יב), בית יצחק (שמעלקיס, ח"ב חיו"ד סי' קלג), זרע אמת (יו"ד סי' צ) וכתב שם בחריפות רבה שכל מי שיש לו מוח בקדקדו יודה לזה, פתח הדביר (סס"י קצ קונט' כסא דחיי, ששנה ושילש וריבע יסוד זה בדף קצה ע"ג ובדף קצט ע"א ובדף רג ריש ע"א ובדף רז ע"ג וכן בתחילת דף רט ד"ה ומכאן תשובה – בשם ר' משה הכהן). וכן נראה בדעת כנסת הגדולה (יו"ד סי' מד ס"ק כט הגה"ט שיטה נו), מהרש"ם בדעת תורה (יו"ד מד סוף ס"ק יח), הגר"ח מוולוז'ין כפי שכתב בשמו בספר שערי רחמים (אות קסה בהגה) ובס' מנהגי הגר"ח (אות נא), אגרות משה (יו"ד חלק ג סימן סו), חזון איש (או"ח סי' לט סק"ו) ובאגרות החזו"א (ח"א מכתב קצד), הסטייפלר בס' שיעורין של תורה בסי' ט שכולו עוסק בחקירה זו. הגרש"ז אויירבך, כפי שכתב בס' הידורי המדות (מרגולין בהסכמות עמו' 48 ובסוף פ"א עמו' 91), דברות יעקב (דהאן, ח"ב קונ' השיעורים פ"ו).

הם מסתמא ראו שהזיתים קטנים יותר, וא"כ זה סימן שהם סוברים שצריך ללכת לפי מה שהיה פעם.

ו.

לתוספת חיזוק בעלמא - דברי חוקרי הטבע על גודל הזית בזמן חז"ל

גם מצד חקירת הארכיאולוגים בימינו לא נמצא שום תיעוד שהזית בארץ ישראל בזמנם, היה יותר גדול משלנו. ואדרבא מצאו בחפירות בעיר מצדה ובמערות מפלט במדבר יהודה מימי מרד בר כוכבא "כאלפיים גרעיני זיתים" וכולם כמו הגודל של הגרעינים בימינו. כמו כן ישנם עצי זית ישנים מאוד וגדולים מאוד עם נוף ענק ושהיקף הגזע שלהם הוא בין 5 ל 10 מטר ויותר, שהחוקרים אומרים שלפי הטבע הם בני 1500 שנה לכל הפחות, ומניבים פירות בגודל שווה לזית שלנו. ואומרים שעץ הזית בטבעו הוא אחד העצים הכי חזקים בעולם. כמו כן בממצאים מספינות שטבעו בחופי הים התיכון המתאימים לספינות שלפני כ 1300 נמצאו כדים מלאים בזיתים סורים שנשארו ראויים לאכילה בזכות המים המלוחים שבים, וגודלם ממש כגודל הזיתים שלנו. וכמו כן נתגלו בערים הרומיות "פומפיי והרקולנאום" שבאיטליה שנחרבו כליל תחת לבה של הר געש בשנת 79 למניינם קרוב לחורבן בית שני, ונשתמרו שם אפילו פירות כבושים שלמים תודות לשכבת האפר שכיסתה את ההרים. ומצאו שם ביצים וזיתים ממש בגודל הביצים והזיתים שלנו ומוצגים במוזיאון בנאפולי. ומאידך, אין שום תיעוד היסטורי אחר שמראה להיפך.

סיכום

לסיכום: יש לנו חמש טענות חזקות לשער כמו הזית שלנו הקטן ולא לחוש לסברת התוס'.
א. מצד החזקה ומצד הסברא הפשוטה - שאין לומר שנשתנו סדרי בראשית בלי הכרח גמור. וכיוון שההכרח "היחיד" הוא ראית התוס' מהגמ', והראשונים כבר כתבו לדחותה בלי שום דוחק, כמבואר לעיל. ממילא חוזרים לסברא הפשוטה, ולטענה ההלכתית הברורה לילך אחר החזקה שלא היה שום שינוי. ובפרט שאנו רואים שבשאר המינים לא נשתנו סדרי בראשית והינם עומדים לפנינו היום כמו שעמדו לפני הרמב"ם שנתן לנו את משקלם. וא"כ מדוע נאמר שרק פרי הזית לא מצא חן בעיני הי"ת והמעטו והקטינו?
ב. מרוב הראשונים, וכן מפורש בגאונים, שמוכח שהם לא סוברים כהתוס'. וכן מוכח בשו"ע הלכות עירובין, שלא חשש לשיעור עירוב של התוס' כלל אפילו שמברכים על העירוב. ונראה שסובר מעיקר הדין דלא כתוס' אלא ששיעור כזית הוא כפשוטו "כגודל זית בינוני שלפנינו", ורק בהלכות אכילת מצה הביא את דברי התוס' בלשון "יש אומרים" להורות לחומרא בעלמא שמי שיכול לאכול מצה כחצי ביצה - יאכל. אבל לעולם מי שלא יכול להדר, או בדיעבד מי שלא אכל כחצי ביצה אלא כגודל זית שלנו כ 5-7 סמ"ק יכול לברך ברכה אחרונה.

ג. יש כעשר ראיות מהש"ס שהזית היה קטן בזמנם כמו בימינו. ולעומת זאת לא מצאנו אפילו ראייה אחת נוספת שהזית בזמנם היה גדול יותר.

ד. הרבה אחרונים כתבו שגם אם התקטנו השיעורים, מ"מ כך נמסר מסיני - לשער כפי גודל הבינוני שבכל דור ודור ולא לחוש למה שהיה פעם. ולא מצאתי מישהו מהפוסקים "שדך וחקר" בזה וחלק עליהם בפירוש, מלבד הגר"ח נאה, שאפשר לדחות את הראיות שהביא נגדם. אולם מסתימת השו"ע והאחרונים שראו זיתים, ואעפ"כ כתבו שיעור חצי ביצה, משמע שיש לשער כפי הגודל שהיה פעם.

ה. לתוספת חיזוק גם ממצאים ארכיאולוגים מעידים שבזמן חז"ל היו הזיתים קטנים כמו גודלם היום, ומאידך אין ממצאים היסטוריים או ארכיאולוגים שמראים שהיה איזה שינוי בטבע.

מסקנה לענ"ד

שיטת ר"י שבתוס' שסובר שכזית הוא כחצי ביצה, הרי היא "כשיטה יחידאה", כי הגאונים בוודאי סוברים שיש לשער לפי גודל הזית היום וכתבו מפורש שאין לומר שנשתנה. וידוע דדבריהם דברי קבלה ומכריעים מאוד בהלכה. והראשונים חולקים על ראיית התוס' בפירוש ודוחים אותה. והתוס' עצמם כנראה שכלל לא ידעו את המציאות שהזית האגורי שבארץ ישראל הוא קטן, ור' שמשון ותלמיד מהר"ם מרונטבורג כשעלו לארץ ישראל וראו זאת חזרו בהם מיד לומר ששיעור כזית הוא קטן, כהמציאות. וקצת מהראשונים תלמידיהם שהלכו בעקבותיהם רק סמכו על הראיה האחת והיחידה שלהם מהגמ'. וראיה זו נידחת כבר מפי הראשונים בדחיה פשוטה בלי דוחק. ומאידך, יש כעשר ראיות מהש"ס שהזית היה קטן גם בזמנם כמו היום. וגם ראוי לחול כאן הכלל ההלכתי הפשוט "שהולכים בתר החזקה לומר שלא השתנה הטבע בלי הכרח גמור לכך". וגם ההסתברות אומרת שאם לא חל שינוי בפירות ודברים אחרים שנתן לנו הרמב"ם בהם שיעור והם לפנינו כגודל שכתב הרמב"ם, א"כ למה לומר שדווקא את הזית קילל כביכול הי"ת להקטינו ולהמעיטו פי חמש מגודלו שהיה פעם? וגם החוקרים אומרים שמאז ומעולם היה הזית קטן כמו היום. וגם אם נאמר שהזית התקטן מזמן מתן תורה לזמנינו, הרי שהרבה מגדולי האחרונים (כחמשה עשר) סוברים להלכה שיש לשער רק לפי הגודל הבינוני שבכל דור ודור ולא להתחשב במה שהיה פעם.

ומכאן קריאת חובה לכם הת"ח די בכל אתר ואתר, הקטנים עם הגדולים: אנא ואנא עסקו בסוגיא זו והעלו בה דברים לבירור אמיתה של תורה. וכמו שאנו אומרים בכל יום ברוך אלו קינו שבראנו לכבודו... ונתן לנו "תורת אמת".

וכנ"ל בתחילת המאמר, שכל מי שרוצה חומר מסודר לעיון וללימוד נידון זה, עם מקורות בהרחבה גדולה ובלשון קלה, יצור עימי קשר.

בברכת התורה ינון בר כוכבא

